

I/2012

Οκτώβριος 2012

**ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ**

Μάνος Καραγιάννης

Πρόλογος από
Ανδρέα Θεοφάνους

**ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας**

I/2012

Οκτώβριος 2012

**ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ**

Μάνος Καραγιάννης

ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1/2012

Λευκωσία, Οκτώβριος 2012

Copyright © Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Εκδόσεις: Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Σύμβουλοι Σειράς Κειμένων Πολιτικής:

Αιμιλιανίδης Αχιλλέας

Ατταλίδης Μιχάλης

Θεοφάνους Ανδρέας

Ιωάννου Χριστίνα

Κέντας Γιώργος

Περιστιάνης Νίκος

Σολωμού Αιμίλιος

Τιρκίδης Γιάννης

Ο Μάνος Καραγιάννης είναι Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας στη Θεσσαλονίκη. Έχει πτυχίο Ευρωπαϊκών Σπουδών από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου South Bank στο Λονδίνο και Μεταπτυχιακό Δίπλωμα στη Διεθνή Ασφάλεια από το Τμήμα Ευρωπαϊκών και Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Reading. Εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο Hull της Μεγάλης Βρετανίας, απ' όπου το Ιούλιο του 2000 ανακηρύχθηκε διδάκτορας του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης. Η διατριβή του είχε θέμα τη γεωπολιτική των αγώνων στον Καύκασο. Στη συνέχεια υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία ως Δόκιμος Έφεδρος Αξιωματικός Πεζικού στην Ελληνική Δύναμη Κύπρου. Το 2005 διατέλεσε μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Πανεπιστήμιο Pennsylvania στις ΗΠΑ. Επίσης, ήταν Επισκέπτης Ερευνητής στο Πανεπιστήμιο Yale το 2008 και στο Πανεπιστήμιο Princeton το 2010.

Το τελευταίο του βιβλίο με τίτλο *Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir* εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Routledge στη Νέα Υόρκη το 2010. Επίσης, έχει δημοσιεύσει τα βιβλία “Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις” (επιμ.) (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), “Energy and Security in the Caucasus”, (London: RoutledgeCurzon, 2002) και “Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο: Εσωτερικές και Διεθνείς Παράμετροι, Προκλήσεις και Προοπτικές”, (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006). Άρθρα του έχουν δημοσιευτεί στα επιστημονικά περιοδικά *European Security, Europe-Asia Studies, Nationalities Papers, Terrorism & Political Violence, Harvard Asia Quarterly, Politics, Religion & Ideology, Nationalism & Ethnic Politics, Central Asian Survey, Religion, State & Society, Mediterranean Politics, Dynamics of Asymmetric Conflict, Brown Journal of World Affairs, and Journal of Southern Europe and the Balkans*. Είναι μέλος επιστημονικών ενώσεων της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ.

ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΠΟ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
I. ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ.....	11
II. Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΚΟΙΤΑΣΜΑΤΩΝ.....	15
III. Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ.....	21
IV. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ.....	29
V. Η ΙΣΡΑΗΛΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ.....	33
VI. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ.....	35
VII. Η ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ.....	43
VIII. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	49
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	51
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	53

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΠΟ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ

Το κείμενο πολιτικής «Οι Ενεργειακές Εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο και τα Νέα Γεωπολιτικά Δεδομένα» του Μάνου Καραγιάννη αποτελεί μία σημαντική συνεισφορά σε ένα ζήτημα η σημασία του οποίου συνεχώς αναβαθμίζεται. Και τούτο επειδή είναι ξεκάθαρο ότι οι στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις θα είναι ευρύτατες και καθοριστικές. Εξ ορισμού δημιουργούνται νέες ευκαιρίες για στρατηγικές συμμαχίες και δίκτυα συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα.

Τα νέα ενεργειακά δεδομένα στην Ανατολική Μεσόγειο επηρεάζουν εξελίξεις πέραν των γεωγραφικών ορίων της περιοχής. Η ανακάλυψη κοιτασμάτων υδρογονανθράκων, σημαντικό μέρος των οποίων εμπίπτει στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) της Κύπρου, έχει τη δυνατότητα να διαφοροποιήσει άρδην οικονομικά, πολιτικά και γεωστρατηγικά δεδομένα στην περιοχή. Η Κυπριακή Δημοκρατία μπορεί με σωστούς χειρισμούς να αξιοποιήσει αυτά τα κοιτάσματα με τρόπο που όχι μόνο να δώσουν μία ουσιαστική ώθηση στην οικονομία της χώρας αλλά και που να αναβαθμισθεί η σημασία της στο ευρωπαϊκό και στο διεθνές περιβάλλον.

Η Κύπρος μπορεί να είναι ένα μικρό κράτος αλλά στα πλαίσια των τρέχουσων εξελίξεων καλείται να αναπτύξει ή μάλλον να αναβαθμίσει τη στρατηγική της αντίληψη εφ' όλης της ύλης. Μεταξύ των ζητημάτων που εγείρονται είναι και οι επιλογές που θα πρέπει να γίνουν για τις μορφές συνεργασίας που θα αναπτυχθούν τόσο σε επίπεδο εταιρειών όσο και κρατών. Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία έχει και το νέο οικονομικό υπόδειγμα το οποίο θα προκύψει. Οι διεργασίες αυτές καθιστούν επιτακτική αναγκαιότητα την υλοποίηση ριζικών αλλαγών ούτως ώστε να υπάρξει αποτελεσματική αξιοποίηση από ένα αποτελεσματικό κράτος.

Σχεδόν όλες οι σχολές σκέψης στις διεθνείς σχέσεις υπογραμμίζουν τη σημασία των ενεργειακών δεδομένων και τη δυνατότητα τους να επηρεάζουν το ισοζύγιο δυνάμεων καθώς και τις συμμαχίες και τους συνασπισμούς που δημιουργούνται. Έτσι και στη συγκεκριμένη περίπτωση η Κυπριακή Δημοκρατία δεν μπορεί να παραμείνει ανεπηρέαστη.

Για να επιτευχθεί αυτό είναι απαραίτητο να ξεφύγουμε από τη νοοτροπία του αυτόματου πιλότου που αφήνεται να διαμορφώσει τα δεδομένα. Πιο πολύ από ποτέ είναι η στρατηγική, ο λεπτομερής σχεδιασμός, οι σωστές πολιτικές επιλογές και η δυνατότητα υλοποίησης τους που θα έχουν καθοριστική σημασία.

Σε πολιτικοδιπλωματικό όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο συζητούνται έντονα τα σενάρια αξιοποίησης των ενεργειακών πόρων και οι εξελίξεις στο Κυπριακό καθώς και οι σχέσεις της Κυπριακής Δημοκρατίας με την Τουρκία. Είναι δυνατό να υπάρξει απρόσκοπτη αξιοποίηση των ενεργειακών πόρων στην περίπτωση που διαιωνισθεί η εκκρεμότητα στο Κυπριακό και η επιθετική στάση της Τουρκίας έναντι της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν αλλάξει; Ακόμα και στην περίπτωση λύσης του κυπριακού προβλήματος, η Τουρκία θα σεβασθεί τις διεθνείς συμβάσεις αναφορικά με το Δίκαιο της Θαλάσσης; Πιο σημαντικό όμως είναι πως η Κυπριακή Δημοκρατία αξιοποιεί τα νέα δεδομένα για να προωθήσει την ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας της καθώς και μια δημιουργική παρουσία στο περιφερειακό, ευρωπαϊκό και διεθνές γίγνεσθαι.

Το Κείμενο Πολιτικής «Οι Ενεργειακές Εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο και τα Νέα Γεωπολιτικά Δεδομένα» του Μάνου Καραγιάννη εμβαθύνει στα ζητήματα αυτά και συμβάλει στον αναγκαίο προβληματισμό. Αναμφίβολα θα αναβαθμίσει τον απαραίτητο δημόσιο διάλογο γύρω από το σοβαρό αυτό θέμα σε μια κρίσιμη καμπή στην πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ανατολική Μεσόγειος βρίσκεται στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος για πολλοστή φορά στη μακρόχρονη ιστορία της. Η ψύχρανση στις σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ και το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης έρχονται να υπενθυμίσουν τη ρευστότητα που επικρατεί διαχρονικά στο περιφερειακό σύστημα της Ανατολικής Μεσογείου. Επιπρόσθετα, η πρόσφατη ανακάλυψη κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην κυπριακή και ισραηλινή Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) δημιουργεί νέα γεωπολιτικά δεδομένα που είναι πιθανόν να διαφοροποιήσουν τους μέχρι τώρα συσχετισμούς ισχύος στην περιοχή.

Το μεγάλο ενδιαφέρον για τα ενεργειακά δρώμενα στην Ανατολική Μεσόγειο έχει συμβάλλει στη δημοσίευση αρκετών αναλύσεων στον ημερήσιο και ειδικό τύπο για τις επιπτώσεις που θα έχει η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου στις διακρατικές σχέσεις στην περιοχή.¹ Ωστόσο, είναι ελάχιστες οι επιστημονικές αναλύσεις για το νέο γεωπολιτικό τοπίο που διαμορφώνεται στην Ανατολική Μεσόγειο.² Φυσικά, κάτι τέτοιο δεν είναι περίεργο αφού μόλις στα τέλη του 2011 επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη ενεργειακών αποθεμάτων στην κυπριακή ΑΟΖ. Είχε προηγηθεί η ανακάλυψη του κοιτάσματος “Λεβιάθαν” στην ισραηλινή ΑΟΖ τον Ιούνιο του 2010 (βλ. χάρτη 1).

Αυτό το *Κείμενο Πολιτικής* αποσκοπεί, λοιπόν, στην κάλυψη του βιβλιογραφικού κενού που υπάρχει στην Ελλάδα και την Κύπρο αναφορικά με τη γεωπολιτική της ενέργειας στην Ανατολική Μεσόγειο. Η μελέτη αποτελείται από επτά μέρη. Το πρώτο μέρος κάνει μία συνοπτική παρουσίαση των δύο κυριότερων θεωρητικών προσεγγίσεων στο ζήτημα της ενέργειας. Στο δεύτερο μέρος γίνεται μία ανάλυση της στρατηγικής αξίας που έχουν τα κυπριακά κοιτάσματα για την ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια. Στο τρίτο μέρος εξετάζεται η τουρκική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις και στις σχέσεις της Άγκυρας με τη Λευκωσία. Το τέταρτο μέρος πραγματεύεται την ελληνική εξωτερική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο, δίνοντας έμφαση στις ελληνο-ισραηλινές σχέσεις. Το πέμπτο

¹ Βλ. Θ. Ντόκος, “Η Κύπρος, η Τουρκία και τα Πετρέλαια”, *Το Βήμα*, 23 Φεβρουαρίου 2007, Σ. Λυγερός, “Το Φυσικό Αέριο Αλλάζει τα Γεωοικονομικά και Γεωπολιτικά Δεδομένα”, *Καθημερινή*, 7 Ιανουαρίου 2012 και Ι. Μάζης, “Ο Γεωστρατηγικός Άξονας Ισραήλ-Κύπρου-Ελλάδας”, *Foreign Affairs* (Hellenic Edition), Μάρτιος 2012.

² Βλ. B. Shaffer, “Israel New Natural Gas Producer in the Mediterranean”, *Energy Policy*, vol. 39, 2011 και H. Faustmann, A. Gurel & G. M. Reichberg, *Cyprus Offshore Hydrocarbons: Regional Politics and Wealth Distribution* (Nicosia: PRIO Center, 2012).

μέρος ασχολείται με την ισραηλινή πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο. Το έκτο μέρος επικεντρώνεται στον περιφερειακό ρόλο των ΗΠΑ, των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων, της Ρωσίας και της Κίνας. Το έβδομο μέρος αναλύει τις πιθανές επιπτώσεις που θα έχει η εκμετάλλευση ενεργειακών πόρων στο κυπριακό πρόβλημα.

I. ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Μετά τις ενεργειακές κρίσεις του 1973 και του 1979 έγινε φανερό ότι η άντληση και εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων υδρογονανθράκων δύναται να συμβάλει σημαντικά στην ανακατανομή ισχύος ανάμεσα σε χώρες. Η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, που έχει ως βασική της αποστολή την κατανόηση του διεθνούς συστήματος, έχει μελετήσει διεξοδικά την ενέργεια ως παράγοντα καθορισμού των διακρατικών σχέσεων. Ωστόσο, υπάρχουν διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις για το ενεργειακό ζήτημα. Προς χάριν συντομίας, η παρούσα μελέτη θα αναφερθεί στις δύο κυριότερες, τη ρεαλιστική και τη φιλελεύθερη.

Ο πολιτικός ρεαλισμός έχει τις ρίζες του στον *Πελοποννησιακό Πόλεμο* του Θουκυδίδη, τον *Ηγεμόνα* του Μακιαβέλι και το *Λεβιάθαν* του Thomas Hobbes. Δεν συνιστά μία μονολιθική θεωρία αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί μία οικογένεια θεωριών που αποδέχονται τις εξής βασικές αρχές³:

- Το κυρίαρχο κράτος είναι ο πιο σημαντικός δρών στο διεθνές σύστημα.
- Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο, διότι δεν υπάρχει κεντρική εξουσία στο πρότυπο της εσωτερικής διακυβέρνησης να επιβάλλει την τάξη ανάμεσα στα κράτη.
- Η έλλειψη υπέρτατης αρχής στο διεθνές σύστημα υποχρεώνει όλα τα κράτη να ασχοληθούν συστηματικά με την ενίσχυση της ασφάλειας τους και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους.
- Τα κράτη είναι ορθολογιστικές οντότητες που υπολογίζουν το όφελος και το κόστος εναλλακτικών επιλογών και αποφασίζουν με γνώμονα την προστασία και προώθηση του εθνικού συμφέροντος.

³ Για την εξέλιξη της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού βλ. Π. Ήφαιστος, *Ιστορία, Θεωρία & Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 1999), Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2004), Γ. Σπυρόπουλος, *Διεθνείς Σχέσεις: Ρεαλιστική Προσέγγιση, Θεωρία και Πράξη* (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2010), A. Freyberg-Inan, E. Harrison & P. James, *Rethinking Realism in International Relations* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2009).

Η θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού, σε όλες τις εκφάνσεις της, αντιμετωπίζει την ενέργεια ως ένα ζήτημα που άπτεται της εθνικής ασφάλειας.⁴ Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει εντείνει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις μεγάλες οικονομίες (π.χ. ΗΠΑ, Ρωσία, Ευρωπαϊκή Ένωση, Κίνα) για τον έλεγχο των ενεργειακών πόρων της Μέσης Ανατολής, της Κεντρικής Ασίας και της Αφρικής. Οι καταναλώτριες χώρες επιδιώκουν συστηματικά τη διαφοροποίηση των προμηθευτών προκειμένου να ενισχυθεί η ενεργειακή τους ασφάλεια και να μην πέσουν θύμα πολιτικού ή οικονομικού εκβιασμού. Οι ρεαλιστές ακόμα ασπάζονται τη θεωρία του “peak oil” που υποστηρίζει ότι το πετρέλαιο είναι μία περιορισμένη πηγή ενέργειας που θα εξαντληθεί μία μέρα.⁵ Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις για τον έλεγχο των ενεργειακών πόρων θα αυξηθούν σημαντικά τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ήδη πολλοί αναλυτές αποδίδουν τη εξελισσόμενη σύγκρουση Μεγάλης Βρετανίας-Αργεντινής για τον έλεγχο των νησιών Φώκλαντς⁶ και την κούρσα εξοπλισμών που παρατηρείται στη Νότια Κινεζική Θάλασσα⁷ στην πιθανή ύπαρξη υδρογονανθράκων.

Επιπρόσθετα, οι ρεαλιστές έχουν ενστερνισθεί μία κρατικοκεντρική θεώρηση του ενεργειακού ζητήματος που αναγάγει όλες τις επιχειρηματικές κινήσεις στο διακρατικό ανταγωνισμό. Γι' αυτόν το λόγο, οι θιασώτες του ρεαλισμού αντιμετωπίζουν συχνά τις ξένες εταιρείες πετρελαίου και φυσικού αερίου ως το

⁴ Για μία ρεαλιστική ανάλυση του ενεργειακού ζητήματος βλ. M. Klare, *Resource Wars* (New York: Henry Holt and Company, 2001), R. Lieber, “Energy, Economics and Security in Alliance Perspective”, *International Security*, vol. 4, no. 4, spring 1980, R. Paarlberg, “Food, Oil, and Coercive Resource Power”, *International Security*, vol. 3, no. 2, autumn 1978.

⁵ Η συγκεκριμένη θεωρία διατυπώθηκε από τον Αμερικανό γεωλόγο Marion King Hubbert το 1956. Αρχικά η θεωρία του peak oil αντιμετωπίστηκε με μεγάλη δυσπιστία από την επιστημονική κοινότητα. Εντούτοις, τα τελευταία είκοσι χρόνια η θεωρία του Hubbert έχει υιοθετηθεί από τις περισσότερες κυβερνήσεις. Ο Hubbert υποστήριξε ότι η παραγωγή πετρελαίου στις ΗΠΑ θα φτάσει στο ζενίθ της μεταξύ 1965 και 1970 και μετά θα αρχίσει η σταδιακή της πτώση. Η πρόβλεψη του τελικά επιβεβαιώθηκε το 1971, όταν σημειώθηκε η μεγαλύτερη παραγωγή πετρελαίου στις ΗΠΑ. Έκτοτε, η αμερικανική οικονομία καταναλώνει ολοένα και περισσότερο πετρέλαιο που προέρχεται από το εξωτερικό, αφού η εσωτερική παραγωγή μειώνεται συνεχώς. Ο όρος peak oil αναφέρεται αποκλειστικά στα αποθέματα πετρελαίου που είναι οικονομικά εκμεταλλεύσιμα. Το πετρέλαιο που δεν είναι προσβάσιμο για διάφορους λόγους (π.χ. μεγάλη περιεκτικότητα σε θείο, δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες) δεν προσμετρείται στα διαθέσιμα αποθέματα. Η επιβεβαίωση της θεωρίας του peak oil στην αμερικανική πετρελαϊκή παραγωγή σημαίνει, σύμφωνα με πολλούς αναλυτές, ότι και η παγκόσμια πετρελαϊκή παραγωγή μία μέρα θα φτάσει σε ένα σημείο κορύφωσης και μετά θα αρχίσει η σταδιακή της πτώση. Για τη θεωρία του peak oil βλ. A. Tsatskin & O. Balaban, “Peak Oil in the Light of Oil Formation Theories”, *Energy Policy*, vol. 36, no. 6, June 2008.

⁶ P. Keirnan, “The Falkland Islands: Oil and Gas Exploration's Newest Frontier”, *Oil and Gas Monitor*, 9 April 2012.

⁷ B. Bland & J. Anderlini, “Tensions Flare over Oil in South China Sea”, *Financial Times*, 16 October 2011.

“μακρύ χέρι” μεγάλων δυνάμεων και των οποίων η παρουσία δύναται να συμβάλει στη σύσφιξη των διακρατικών σχέσεων ή να υπονομεύσει τα εθνικά συμφέροντα της χώρας που τις φιλοξενεί.

Η θεωρία του φιλελευθερισμού ανάγεται στην εποχή του Διαφωτισμού. Οι μεγάλοι πολιτικοί φιλόσοφοι John Locke και Immanuel Kant υποστήριξαν με θέρμη την άποψη ότι είναι εφικτή η συνεργασία και η ειρήνη ανάμεσα στα κράτη.⁸ Οι φιλελεύθεροι διανοητές υποστηρίζουν ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν ποτέ μεταξύ τους, επειδή έχουν υιοθετήσει μία πολιτική κουλτούρα που ευαγγελίζεται τη συναίνεση και τη συνεργασία. Επομένως, η διάδοση της δημοκρατίας θα συμβάλει σημαντικά στην επίτευξη της παγκόσμιας ειρήνης. Επίσης, οι φιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι οι διεθνείς θεσμοί διευκολύνουν τη διακρατική συνεργασία με αποτέλεσμα να περιορίζεται η έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα στα κράτη.⁹ Χωρίς να αγνοεί το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν τα κυρίαρχα κράτη στο διεθνές σύστημα, η φιλελεύθερη προσέγγιση δίνει έμφαση σε μη κρατικούς δρώντες (π.χ. εταιρείες, αγορές).

Οι περισσότεροι φιλελεύθεροι αναλυτές δεν συνδέουν την ενέργεια με ζητήματα εθνικής ασφάλειας. Αντιθέτως, η συγκεκριμένη προσέγγιση προκρίνει την αποπολιτικοποίηση της ενέργειας και υποστηρίζει την απελευθέρωση των ενεργειακών αγορών ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή ωφέλεια για τους καταναλωτές. Επίσης, οι θιασώτες του φιλελευθερισμού υποστηρίζουν ότι η αλληλεξάρτηση μεταξύ των παραγωγών και των καταναλωτών συνιστά μία θετική εξέλιξη, αφού δημιουργεί ένα κλίμα συνεργασίας και αμοιβαιότητας.

Ωστόσο, ορισμένοι φιλελεύθεροι προτείνουν τη χρησιμοποίηση της ενέργειας ως εργαλείο επίλυσης πολιτικών διαφορών. Η συγκεκριμένη πρόταση βασίζεται στην άποψη ότι η πολιτική έπεται της οικονομίας, άρα η ενεργειακή συνεργασία δύναται να λειτουργήσει καταλυτικά στην επίλυση συγκρούσεων.¹⁰ Εξάλλου, η διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης ξεκίνησε το 1952 με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, που είχε εν μέρει αποστολή την ενεργειακή

⁸ Για τη φιλελεύθερη προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων βλ. Α. Ηρακλείδης, *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων: Μία Κριτική Περίδιάβαση* (Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, 2000) σελ 85-97 και J. Steans & L. Pettiford, *Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη, 2010), σελ. 43-81.

⁹ R. Jackson & G. Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2006), σελ. 185.

¹⁰ Srivastava L. & Neha M., “Promoting Regional Energy Co-operation in South Asia”, *Energy Policy*, vol. 35, no. 6, June 2007.

συνεργασία. Επιπλέον, διεθνείς οργανισμοί, όπως ο Διεθνής Οργανισμός Ενέργειας, μπορούν να βοηθήσουν στην επίλυση διακρατικών διαφορών σε ζητήματα ενέργειας.¹¹

Χωρίς να αγνοεί τη χρησιμότητα της φιλελεύθερης προσέγγισης, η μελέτη θα βασισθεί κυρίως στις παραδοχές της ρεαλιστικής προσέγγισης για να αναλύσει τις ενεργειακές εξελίξεις και τα νέα γεωπολιτικά δεδομένα στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι αντιπαραθέσεις και οι συγκρούσεις ανάμεσα στα κράτη της περιοχής (π.χ. Παλαιστινιακό, Κυπριακό, η ισραηλινό-συριακή διένεξη για τα Υψώματα του Γκολάν) έχουν δημιουργήσει ένα γεωπολιτικό περιβάλλον όπου κυριαρχεί η καχυποψία και η ανασφάλεια. Η συγκεκριμένη επιλογή βασίζεται, λοιπόν, στην εκτίμηση ότι η Ανατολική Μεσόγειος παραμένει μία εγγενώς ασταθής περιοχή που χρήζει ρεαλιστικής ανάλυσης.

¹¹ Για μία πρώτη φιλελεύθερη ανάλυση του ενεργειακού ζητήματος βλ. R. Keohane, “The International Energy Agency: State Influence and Transgovernmental Politics”, *International Organization*, vol. 32, no. 4, autumn 1978.

II. Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΚΟΙΤΑΣΜΑΤΩΝ

Η ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας έχει εξελιχθεί σε μείζον ζήτημα για την παγκόσμια οικονομία στον 21ο αιώνα. Ο όρος 'ενεργειακή ασφάλεια' στο κείμενο αναφέρεται στη διαρκή και ασφαλή τροφοδοσία μίας χώρας με επαρκείς ποσότητες πετρελαίου και φυσικού αερίου σε ικανοποιητικές τιμές.¹² Η άνοδος των ενεργοβόρων ασιατικών οικονομιών και η αστάθεια που επικρατεί στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, μετά το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης, είναι παράγοντες που ενισχύουν τους φόβους των αναπτυγμένων χωρών για μια νέα ενεργειακή κρίση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η αγορά φυσικού αερίου διέπεται από τους δικούς της άγραφους κανόνες. Οι εγγενείς συνθήκες στη συγκεκριμένη αγορά (π.χ. δυσκολία μεταφοράς του καυσίμου, λίγοι προμηθευτές, μακροχρόνια συμβόλαια) επιτάσσουν στους καταναλωτές τη χάραξη μίας μακροχρόνιας πολιτικής προμήθειας φυσικού αερίου. Επιπλέον, η αγορά φυσικού αερίου είναι λιγότερο παγκοσμιοποιημένη από εκείνη του πετρελαίου. Οι τρεις μεγάλες περιφερειακές αγορές είναι η Βόρεια Αμερική, η Ευρώπη και η Άπω Ανατολή. Αν και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στις τρεις αγορές είναι περιορισμένη, η τεχνολογία υγροποίησης φυσικού αερίου έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μεγαλύτερη κινητικότητα.

Οι 27 χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) παράγουν περίπου το 30 τοις εκατό του παγκοσμίου ΑΕΠ και αποτελούν το δεύτερο μεγαλύτερο καταναλωτή ενέργειας παγκοσμίως μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες.¹³ Η ΕΕ κατανάλωσε περίπου 480 δις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου το 2007.¹⁴ Φυσικό επακόλουθο της ευρωπαϊκής οικονομικής ανάπτυξης είναι η αύξηση της ζήτησης φυσικού αερίου. Η Ευρώπη έχει περιορισμένα κοιτάσματα που βρίσκονται συγκεντρωμένα κυρίως στη Βόρεια Θάλασσα. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αναζητούν, λοιπόν, νέους προμηθευτές φυσικού αερίου ώστε να επιτευχθεί η πολυπόθητη διαφοροποίηση.

¹² Για μία θεωρητική ανάλυση της έννοιας της ενεργειακής ασφάλειας βλέπε M. Willrich, *Energy and World Politics* (New York: The Free Press, 1975).

¹³ Βλέπε International Monetary Fund, *World Economic Outlook: Spillovers and Cycles in World Economy* (Washington, DC: IMF, April 2007).

¹⁴ Market Observatory for Energy, *Europe's Energy Position: Markets and Supply* (Brussels: The European Commission, 2009), σελ. 7.

Προς το παρόν, λόγω της γεωγραφικής και ενεργειακής πραγματικότητας, οι τρεις μεγαλύτεροι προμηθευτές φυσικού αερίου της ΕΕ είναι η Ρωσία, η Νορβηγία και η Αλγερία. Τα αποθέματα της Ρωσίας σε φυσικό αέριο πλησιάζουν τα 45 τρις κυβικά μέτρα και είναι τα μεγαλύτερα στο κόσμο.¹⁵ Η Gazprom εξάγει φυσικό αέριο στις ευρωπαϊκές αγορές κυρίως μέσω των αγωγών Γιαμάλ και Σογιούζ. Ωστόσο, οι ρώσο-ουκρανικές κρίσεις, τον Ιανουάριο του 2006 και τον Ιανουάριο του 2009, κατέδειξαν τα προβλήματα που δημιουργεί στις ευρωπαϊκές ενεργειακές αγορές η υπέρμετρη εξάρτηση από τη Ρωσία. Η ένταση που επικρατεί ανάμεσα στη Μόσχα και το Κίεβο, αναφορικά με την τιμή πώλησης του ρωσικού φυσικού αερίου, τα διαμετακομιστικά τέλη και το ουκρανικό χρέος, θέτει συνεχώς σε κίνδυνο τις ρωσικές εξαγωγές προς τις ευρωπαϊκές αγορές μέσω του ουκρανικού δικτύου.¹⁶

Προκειμένου να μην μειωθεί το ρωσικό μερίδιο στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου, το Κρεμλίνο υιοθέτησε μία στρατηγική που έχει ως βασικό της στόχο την απευθείας ενεργειακή τροφοδοσία των ευρωπαϊκών χωρών. Η λειτουργία του υποθαλάσσιου αγωγού North Stream, που συνδέει τη Ρωσία με τη Γερμανία, εγγυάται θεωρητικά την απρόσκοπτη τροφοδοσία της Βόρειας Ευρώπης με μεγάλες ποσότητες φυσικού αερίου, αφού παρακάμπτει το ουκρανικό έδαφος. Επίσης, το Κρεμλίνο έχει εκπονήσει ένα σχέδιο για την κατασκευή ενός δεύτερου παρακαμπτήριου αγωγού, του South Stream, που θα μεταφέρει διαμέσου της Μαύρης Θάλασσας φυσικό αέριο στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο συγκεκριμένος αγωγός προβλέπεται να τεθεί σε λειτουργία το 2015 και θα μεταφέρει τουλάχιστον 63 δις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου ετησίως.¹⁷ Ο αγωγός South Stream θα αποτελείται από δύο τμήματα: το πρώτο θα ακολουθεί τη διαδρομή Βουλγαρία-Σερβία-Βοσνία-Σλοβενία-Αυστρία και το δεύτερο τη διαδρομή Βουλγαρία-Ελλάδα-Ιταλία (βλέπε χάρτη 2).

Η Νορβηγία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος προμηθευτής φυσικού αερίου για τις χώρες της ΕΕ. Τα νορβηγικά αποθέματα φυσικού αερίου φτάνουν τα 2 τρις κυβικά μέτρα.¹⁸

¹⁵ Βλέπε British Petroleum, *Statistical Review of World Energy 2011*, online version at www.bp.com

¹⁶ Για τη ρώσο-ουκρανική ενεργειακή σχέση βλέπε G. Krasnov & J. Brada, "Implicit Subsidies in Russian-Ukrainian Energy Trade", *Europe-Asia Studies*, vol. 49, no. 5, 1997.

¹⁷ J. Gronholt-Pedersen, "Turkey Approves Russian Gas Plan", *The Wall Street Journal*, 29 December 2011.

¹⁸ Βλέπε British Petroleum, ο.π.

Το Όσλο διατηρεί μία προνομιακή σχέση με τις Βρυξέλλες, αφού είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Περιοχής. Μέσω των υπερπόντιων κτήσεων που έχει στον Αρκτικό Ωκεανό (νησιωτικό σύμπλεγμα Σβάλμπαρντ, νησί Γιαν Μάγεν), η Νορβηγία διεκδικεί με αξιώσεις μία μεγάλη ΑΟΖ στην περιοχή. Το λιώσιμο των πάγων της Αρκτικής είναι πιθανόν να οδηγήσει μελλοντικά στην εκμετάλλευση νέων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων, με ό,τι θετικό αυτό συνεπάγεται για την ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ.

Η Αλγερία είναι ο όγδοος μεγαλύτερος παραγωγός φυσικού αερίου στον κόσμο και είναι ο τρίτος μεγαλύτερος προμηθευτής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα αποθέματα της χώρας είναι 4,5 τρις κυβικά μέτρα.¹⁹ Το αλγερινό αέριο φτάνει στο ευρωπαϊκό έδαφος κυρίως μέσω του αγωγού Αλγερία-Μαρόκου-Ισπανίας και του αγωγού Αλγερίας-Τυνησίας-Ιταλίας. Ωστόσο, η κρατική εταιρεία Sonatrach έχει επενδύσει σημαντικά κεφάλαια στην παραγωγή υδροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ) με αποτέλεσμα η Αλγερία να εξαάγει σημαντικές ποσότητες σε μακρινές αγορές, όπως είναι οι ΗΠΑ.

Παρά τα σημαντικά βήματα εκδημοκρατισμού που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια, η βορειοαφρικανική χώρα παραμένει πολιτικά ασταθής. Η επιρροή του ριζοσπαστικού Ισλάμ είναι σημαντική, ιδιαίτερα στην αλγερινή ύπαιθρο. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 βρίσκεται σε εξέλιξη μία σύγκρουση ανάμεσα σε ακραίους Ισλαμιστές και τις κυβερνητικές δυνάμεις, που έχει στοιχίσει τη ζωή σε δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους.²⁰ Οι Βρυξέλλες παρακολουθούν πολύ προσεκτικά τις πολιτικές εξελίξεις στην Αλγερία, καθώς μία ανατροπή του φιλοδυτικού καθεστώτος πιθανόν να δημιουργήσει πρόβλημα στην τροφοδοσία της Ευρώπης με αλγερινό αέριο.

Μέσα σε αυτό το σύνθετο ενεργειακό τοπίο, η Κύπρος ξεκίνησε την εξερεύνηση για πιθανά υποθαλάσσια κοιτάσματα υδρογονανθράκων. Η οριοθέτηση της κυπριακής ΑΟΖ το 2003 από την κυβέρνηση του Τάσσου Παπαδόπουλου, μετά από υπογραφή σχετικής συμφωνίας με την Αίγυπτο, επέτρεψε πέντε χρόνια αργότερα στη Λευκωσία να ξεκινήσει τη διαδικασία αδειοδότησης για εκμετάλλευση του βυθοτεμαχίου 12. Επίσης, η Λευκωσία υπέγραψε συμφωνία για τον καθορισμό της κυπριακής ΑΟΖ με τη Βυρηττό το 2006 και το Τελ-Αβίβ το 2010. Το ακριβές μέγεθος των κυπριακών κοιτασμάτων δεν είναι ακόμα γνωστό, αλλά σύμφωνα με έρευνα του Γεωλογικού Ινστιτούτου των Ηνωμένων Πολιτειών τα κοιτάσματα φυσικού αερίου στην περιοχή

¹⁹ British Petroleum, ο.π.

²⁰ Για τον αλγερινό εμφύλιο πόλεμο βλ. Α. Testas, "The Roots of Algeria's Religious and Ethnic Violence", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 25, no. 2, May 2002.

της Ανατολικής Μεσογείου εκτιμούνται σε 3,5 τρις κυβικά μέτρα.²¹ Η ερευνητική γεώτρηση της αμερικανικών συμφερόντων εταιρείας Noble Energy στο βυθοτεμάχιο I2 κατέδειξε κοίτασμα 5 έως 8 δις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου.²² Σύμφωνα με την ισραηλινή κυβέρνηση, η λεκάνη της Μεσογείου περιλαμβάνει περισσότερα από 3,5 τρις κυβικά μέτρα αερίου, από τα οποία το 40 τοις εκατό βρίσκεται στην ισραηλινή ΑΟΖ.²³ Το ισραηλινό κοίτασμα “Λεβιάθαν” υπολογίζεται ότι διαθέτει τουλάχιστον 0,5 τρις κυβικά μέτρα φυσικού αερίου.²⁴

Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, η ισραηλινή πλευρά εξετάζει πέντε εναλλακτικές προτάσεις για την αξιοποίηση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου:

- Μεταφορά του αερίου στο Ισραήλ για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.
- Κατασκευή μονάδας υγροποίησης του αερίου στην Κύπρο ή το Ισραήλ και στη συνέχεια μεταφορά του με πλοία.
- Κατασκευή πλωτών μονάδων υγροποίησης.
- Κατασκευή υποθαλάσσιου αγωγού για τη μεταφορά του αερίου στην Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα και από εκεί στην υπόλοιπη Ευρώπη.
- Χρησιμοποίηση του αερίου για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία θα εξάγεται με υποθαλάσσιο καλώδιο στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.²⁵

Με εξαίρεση την πρώτη περίπτωση, που θεωρείται η λιγότερο πιθανή γιατί δεν έχει προστιθέμενη πολιτική αξία, η υλοποίηση των υπολοίπων απαιτεί τη σύμπραξη της ισραηλινής πλευράς τόσο με την Κύπρο, όσο και με την Ελλάδα. Η τελική απόφαση θα είναι αποτέλεσμα όχι μόνο αντικειμενικών δεδομένων (π.χ. υψηλό κόστος υγροποίησης αερίου vs. οικονομία κλίμακας που προκύπτει από την μεταφορά μεγάλων ποσοτήτων με αγωγό), αλλά και από πολιτικούς υπολογισμούς.

²¹ Βλέπε U.S. Geological Survey, “Natural Gas Potential Assessed in Eastern Mediterranean”, 4/8/2010 στην ιστοσελίδα <http://www.usgs.gov/newsroom/article.asp?ID=2435#.T93tthedD7M>

²² Α. Αθανασόπουλος, “Παρών από Ουάσινγκτον”, *Το Βήμα*, 31/12/2011 στην ιστοσελίδα <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=436876>

²³ Χ. Κολώνας, “Λεκάνη Φυσικού Αερίου η Μεσόγειος”, *Το Έθνος*, 29 Μαρτίου 2012, σελ. 50.

²⁴ Μ. Περισιάνης, “Ο Λεβιάθαν Αλλάζει τα Δεδομένα”, *Καθημερινή*, 12 Ιανουαρίου 2011.

²⁵ Θ. Θειοπούλου, “Ενεργειακός Άξονας Κύπρου-Ελλάδας-Ισραήλ”, *Φιλελεύθερος*, 29 Μαρτίου 2012, σελ. 18.

Το Τελ-Αβίβ φαίνεται να επιθυμεί την εξαγωγή φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, προσβλέποντας στη σύσφιξη των σχέσεων του με τις ευρωπαϊκές χώρες. Για την ισραηλινή ηγεσία, η ενεργειακή διασύνδεση με την Κύπρο και την Ελλάδα θα δημιουργήσει ένα πλέγμα συμμαχιών με χώρες της ΕΕ που θα βγάλουν το Ισραήλ από τη γεωπολιτική απομόνωση που βιώνει, ειδικά μετά το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης.

Επιπλέον, λόγω των περιορισμένων ενεργειακών αναγκών της κυπριακής αγοράς, οι ποσότητες που έχουν ήδη ανακαλυφθεί μπορούν να καλύψουν την κυπριακή αγορά για δεκάδες (αν όχι εκατοντάδες) χρόνια. Εννοείται ότι ταυτόχρονα είναι δυνατό να καταστεί η Μεγαλόνησος εξαγωγέας φυσικού αερίου. Το κυπριακό αέριο, όπως και εκείνο του Ισραήλ, μπορεί να φτάσει στις ευρωπαϊκές αγορές με υποθαλάσσιο αγωγό που θα καταλήγει στην ηπειρωτική Ελλάδα ή με ειδικά πλοία μεταφοράς ΥΦΑ. Σε κάθε περίπτωση, το φυσικό αέριο θα καλύψει κυρίως τις ενεργειακές ανάγκες των χωρών της Νότιας και Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι αγορές της Βόρειας Ευρώπης δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα τροφοδοσίας, αφού τα νορβηγικά και ρωσικά κοιτάσματα υπερκαλύπτουν την προσδοκώμενη ζήτηση.

Η στρατηγική αξία των ενεργειακών κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου έγκειται, λοιπόν, σε τρεις παράγοντες. Πρώτον, η γεωγραφική τους γειτνίαση με την Ευρώπη τα καθιστά ιδιαίτερα ελκυστικά, καθώς οι Βρυξέλλες επιθυμούν διακαώς τη μείωση του κυριαρχικού ρόλου της ρωσικής Gazprom στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου. Τα αποθέματα φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου μπορεί να μην είναι συγκρίσιμα με εκείνα της Ρωσίας, αλλά σίγουρα είναι ικανά να καλύψουν για τα επόμενα χρόνια ένα ποσοστό των ενεργειακών αναγκών της Ευρώπης και να περιορίσουν, έστω σε μικρό βαθμό, την εξάρτηση από τη Μόσχα. Δεύτερον, η εκμετάλλευση αυτών των κοιτασμάτων θα πραγματοποιηθεί σε μία μεταβατική εποχή για την παγκόσμια οικονομία, όπου η Κλιματική Αλλαγή οδηγεί στη σταδιακή αντικατάσταση του πετρελαίου από το φυσικό αέριο που είναι φιλικότερο προς το περιβάλλον. Τρίτον, η εκμετάλλευση των υποθαλάσσιων κοιτασμάτων προϋποθέτει σημαντικά κεφάλαια και τη χρήση υψηλής τεχνολογίας που μόνο ξένες εταιρείες διαθέτουν. Οι ενεργειακοί κολοσσοί των ΗΠΑ και της Ευρώπης έχουν την ευκαιρία να πραγματοποιήσουν κερδοφόρες επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα της Κυπριακής Δημοκρατίας, αφού η συμμετοχή τους είναι ευπρόσδεκτη από την κυπριακή ηγεσία.

III. Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Η κατάρρευση του κομμουνιστικού συνασπισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και η εγκαθίδρυση ενός μονοπολικού διεθνούς συστήματος (Pax Americana) υποβάθμισαν αρχικά τον ρόλο της Τουρκίας στην Ατλαντική Συμμαχία. Η μείωση της στρατηγική αξίας της Τουρκίας, σε συνδυασμό με την απόρριψη της το 1987 από τις Βρυξέλλες ως υποψηφίας χώρας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, προκάλεσαν ένα έντονο δημόσιο διάλογο αναφορικά με τον ενδεχόμενο προσανατολισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Σε δύο σημεία μόνο φαίνεται ότι υπήρχε μια σχετική ομοφωνία: στην ανάγκη ενίσχυσης των σχέσεων της Άγκυρας με την Ουάσινγκτον και τη μεγιστοποίηση των επαφών με τις νεοσύστατες δημοκρατίες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.²⁶

Καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, με εξαίρεση ίσως την περίοδο διακυβέρνησης του ισλαμιστή Νετσεμεντίν Ερμπακάν (1996-1997), οι τουρκικές κυβερνήσεις ακολούθησαν πιστά τις αμερικανικές επιταγές στη Μέση Ανατολή. Η άνοδος του Ταγίπ Ερντογάν αρχικά χαιρετίστηκε από πολλούς Δυτικούς αναλυτές ως νίκη της δημοκρατίας εναντίον της κεμαλικής στρατογραφειοκρατίας.²⁷ Το Κόμμα για τη Δικαιοσύνη και την Ανάπτυξη αυτοπαρουσιάστηκε ως ένας μετριοπαθής συντηρητικός σχηματισμός που αποσκοπούσε στον πολιτικό και οικονομικό εκσυγχρονισμό της Τουρκίας. Πράγματι, η κυβέρνηση Ερντογάν πιστώνεται με σημαντικά επιτεύγματα, όπως είναι η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΕ και ο περιορισμός του παρεμβατικού ρόλου του στρατού στο τουρκικό πολιτικό σύστημα.

Μετά το 2008, όμως, παρατηρείται μία σταδιακή μετατόπιση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής προς μία φιλοϊσλαμιστική κατεύθυνση. Ο αρχιτέκτονας της νέας τουρκικής πολιτικής είναι ο υπουργός Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου. Ο Τούρκος υπουργός έχει μιλήσει για μία εξωτερική πολιτική που θα επιδιώξει “μηδενικά προβλήματα” με τις γειτονικές χώρες. Στην πραγματικότητα, όμως, η νέα πολιτική Νταβούτογλου οραματίζεται μία αναβαθμισμένη Τουρκία που θα ηγεμονεύει στον

²⁶ S. Hunter, “Turkey, Central Asia, and the Caucasus”, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 1, no. 2, May 2001, σελ. 6.

²⁷ Βλ. H. Pidd, “Turkish PM Erdogan Eyes Third Term And a Chance to Rewrite Constitution”, *The Guardian*, 10 June 2011 και D. Rohde, “Erdogan's Turkey: Where Islam and Democracy Meet, Uneasily”, *Reuters*, 21 October 2011 στην ιστοσελίδα <http://www.reuters.com/article/2011/10/21/idUS209035153320111021>

μουσουλμανικό κόσμο και θα συνιστά μία γέφυρα Ανατολής-Δύσης με προφανή γεωπολιτικά οφέλη. Χωρίς να το ομολογεί δημόσια, η τουρκική ηγεσία έχει ενστερνιστεί ένα νέο-οθωμανικό δόγμα στρατηγικής εξάπλωσης σε γειτονικές περιοχές.

Η Τουρκία του Ταγίπ Ερντογάν συμπεριφέρεται με αυξημένη αυτοπεποίθηση στο εξελισσόμενο διεθνές σύστημα για τρεις λόγους. Πρώτον, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης οδήγησε στη στρατηγική υπερεξάπλωση των ΗΠΑ με οδυνηρές συνέπειες για την οικονομία και την παγκόσμια επιρροή τους. Η μετακεμαλική Τουρκία διεκδικεί πλέον έναν ενισχυμένο ρόλο στην κρίσιμη γεωπολιτικά περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και δεν διστάζει να αυτονομηθεί σημαντικά από την αμερικανική μεσανατολική πολιτική. Δεύτερον, η τουρκική οικονομία βρίσκεται τα τελευταία χρόνια σε φάση ανόδου. Παρά τα δομικά της προβλήματα, η Τουρκία είναι μέλος της Ομάδας των 20. Τρίτον, η Άγκυρα έχει αρχίσει να εξάγει, με σχετική επιτυχία, το δικό της ισλαμοδημοκρατικό μοντέλο στον μουσουλμανικό κόσμο, ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης.

Οι σχέσεις με την Κυπριακή Δημοκρατία

Η τουρκική πολιτική έναντι της Κυπριακής Δημοκρατίας είναι γνωστή και καταγεγραμμένη.²⁸ Η τουρκική εισβολή του 1974 οδήγησε σε μία de facto διχοτόμηση της Μεγαλονήσου που ουσιαστικά επιτρέπει στην Άγκυρα να συμπεριφέρεται ως συνιδιοκτήτης. Εντούτοις, η ανακάλυψη των κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην κυπριακή ΑΟΖ φαίνεται να έπιασε εξαπίνης την τουρκική ηγεσία. Η διακηρυγμένη αποφασιστικότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας να εκμεταλλευθεί τα υποθαλάσσια κοιτάσματα της έχει δημιουργήσει στην Τουρκία ένα “ενεργειακό δίλημμα ασφαλείας”. Η πιθανή ισχυροποίηση της Λευκωσίας, ως απόρροια της ενεργειακής της αναβάθμισης, αντιμετωπίζεται ως απειλή για την τουρκική ασφάλεια.

Αρχικά, κατά την προσφιλή της τακτική, η τουρκική ηγεσία αντέδρασε με στρατιωτικές απειλές στην προσπάθεια της Λευκωσίας να ξεκινήσει τη διαδικασία αδειοδότησης στο βυθοτεμάχιο 12.²⁹ Η διπλωματία των κανονιοφόρων, όμως,

²⁸ Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τις σχέσεις ανάμεσα στην Κύπρο και την Τουρκία. Για παράδειγμα, βλ. Α. Θεοφάνους, *Η Κύπρος ενόπιον Διλημμάτων* (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2011), Α. Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004* (Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, 2006), Χ. Γιαλλουρίδης, *Η Ελληνο-Τουρκική Σύγκρουση από την Κύπρο μέχρι τα Ίμια, τους S-300 και το Ελσίνκι* (Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, 2001).

²⁹ Βλ. Γ. Μαλούχος, “Οι Τουρκικές Απειλές εναντίον Τριών Συμμάχων: Κύπρου, Ελλάδας, Ισραήλ”, *Το Βήμα*, 3 Σεπτεμβρίου 2011.

απεδείχθη αντιπαραγωγική για την τουρκική πλευρά, καθώς αποδοκιμάστηκε από τις μεγάλες δυνάμεις και το Ισραήλ (βλ. παρακάτω). Η στρατιωτικοποίηση της Ανατολικής Μεσογείου, εξάλλου, ζημιώνει την τουρκική πλευρά αφού υπονομεύει το ρόλο της ως ειλικρινή διαμεσολαβητή στη Μέση Ανατολή.³⁰

Στη συνέχεια, η τουρκική κυβέρνηση επιχείρησε να προβεί σε ένα πολιτικό εκβιασμό της Λευκωσίας, παγιώνοντας τα τετελεσμένα της εισβολής και κατοχής. Η Άγκυρα υπέγραψε με την τουρκοκυπριακή ηγεσία συμφωνία οριοθέτησης υφαλοκρηπίδας στις 11 Σεπτεμβρίου του 2011. Στα τέλη Απριλίου του 2012, η Τουρκική Κρατική Εταιρεία Πετρελαίου (ΤΡΑΟ) άρχισε την πρώτη της γεώτρηση στην περιοχή Σύγκραση της κατεχόμενης Αμμοχώστου. Η τουρκική κυβέρνηση επίσης προσκάλεσε ξένες εταιρείες να διερευνήσουν την ύπαρξη κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου στην μεσογειακή ακτή της χώρας. Μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές μόνο η Royal Dutch/Shell έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον για μία τέτοια προοπτική.³¹ Πιο ανησυχητική εξέλιξη, όμως, συνιστά η δημοσίευση στην τουρκική Εφημερίδα της Κυβέρνησης της απόφασης περί χορήγησης αδειών εκτέλεσης πετρελαϊκών ερευνών στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Καστελορίζου και Κύπρου και μεταξύ Τουρκίας και Βόρειας Κύπρου. Στην πραγματικότητα, η Άγκυρα επιθυμεί τη δημιουργία τετελεσμένων στην περιοχή, ώστε αργότερα να διαπραγματευτεί μία ευνοϊκή για τα συμφέροντα της ρύθμιση του ενεργειακού ζητήματος στην Ανατολική Μεσόγειο.

Ωστόσο, οι τουρκικές στρατιωτικές απειλές “διεθνοποιούν” την αντιπαράθεση μεταξύ Τουρκίας και Κυπριακής Δημοκρατίας για τον έλεγχο των ενεργειακών κοιτασμάτων και επαναφέρουν στο προσκήνιο το Κυπριακό Ζήτημα. Γίνεται ακόμα αντιληπτό, ότι η Άγκυρα εξακολουθεί να αντιλαμβάνεται τις σχέσεις με τη Λευκωσία ως ένα μηδενικό παίγνιο, όπου ό,τι είναι καλό για την Κύπρο είναι κακό για την Τουρκία και το αντίθετο.

Οι τουρκικές ενεργειακές επιδιώξεις στην Ανατολική Μεσόγειο συνδέονται άρρηκτα με τους ευρύτερους γεωπολιτικούς σκοπούς της Άγκυρας. Η Μεγαλόνησος κατέχει περίοπτη θέση στον τουρκικό γεωπολιτικό σχεδιασμό, αφού η Άγκυρα φαίνεται να επιθυμεί την άσκηση ηγεμονίας στην περιοχή.

³⁰ K. Balci, “The Future of Turkish-Israeli Relations”, *Today's Zaman*, 7 September 2011 στην ιστοσελίδα <http://www.todayszaman.com/columnist-256100-the-future-of-turkish-israeli-relations.html>

³¹ 'Shell and Turkey Sign Oil, Gas Search Deal', *Hurriyet Daily News*, 23 November 2011.

Σύμφωνα με τον Αχμέτ Νταβούτογλου,

...καμία παγκόσμια και περιφερειακή δύναμη που κάνει στρατηγικούς υπολογισμούς στη Μέση Ανατολή, την Ανατολική Μεσόγειο, το Αιγαίο, τη διώρυγα του Σουέζ, την Ερυθρά Θάλασσα και τον Περσικό Κόλπο δεν μπορεί να παραμελήσει την Κύπρο.... η Τουρκία πρέπει να βλέπει το στρατηγικό πλεονέκτημα που απέκτησε στο θέμα αυτής της παραμέτρου τη δεκαετία του 1970 όχι ως στοιχείο μίας αμυντικής κυπριακής πολιτικής που προσανατολίζεται στη διαφύλαξη του ισχύοντος καθεστώτος, αλλά ως ένα από τα διπλωματικού χαρακτήρα βασικά στηρίγματα μίας επιθετικής στρατηγικής θάλασσας.³²

Με άλλα λόγια, η Άγκυρα αντιμετωπίζει την Κύπρο ως ένα κρίσιμο χώρο για την εξυπηρέτηση των τουρκικών συμφερόντων στη ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η κατοχή του βόρειου τμήματος συνδέεται, σύμφωνα με τον Νταβούτογλου, με το μέλλον της Τουρκίας ως θαλάσσιας δύναμης στην περιοχή.

Οι τουρκοϊσραηλινές σχέσεις

Η Τουρκία ήταν η πρώτη μουσουλμανική χώρα που αναγνώρισε διπλωματικά το Ισραήλ. Η προβληματική σχέση με τις γειτονικές αραβικές χώρες και η μεταπολεμική πρόσδεση στο αμερικανικό άρμα υποχρέωναν την Άγκυρα να διατηρεί, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, στενές σχέσεις με το απομονωμένο Ισραήλ.³³ Παρά τις κατά καιρούς μικρο-εντάσεις στις διμερείς σχέσεις, ειδικότερα την περίοδο της παλαιστινιακής Ιντιφάντα 1987-1992, Τουρκία και Ισραήλ συνέχισαν τη στενή τους συνεργασία.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η συνακόλουθη αποχώρηση της Σοβιετικής Ένωσης από τη Μέση Ανατολή έφεραν πιο κοντά την Τουρκία και το Ισραήλ. Με αμερικανική ενθάρρυνση, η σύναψη μίας σειράς συμφωνιών την περίοδο 1992-1996 οικοδόμησε μία στρατηγική συμμαχία ανάμεσα στις δύο χώρες. Η διμερής συνεργασία επεκτάθηκε και στον κρίσιμο τομέα της άμυνας,

³² Α. Νταβούτογλου, Το Στρατηγικό βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2010), σελ. 280-281.

³³ Για τις τουρκοϊσραηλινές σχέσεις την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου βλ. Σ. Ρούσσο, *Η Κινούμενη Άμμος της Ηγεμονίας: Ζητήματα Περιφερειακής Ασφάλειας στη Μέση Ανατολή και την Ευρασία* (Αθήνα: Εκδόσεις Μελάι, 2008), σελ. 161-166.

με αποτέλεσμα να προκληθούν αντιδράσεις από άλλες χώρες της περιοχής.³⁴ Επίσης, το Τελ-Αβίβ υποστήριξε την Άγκυρα στην κρίση των πυραύλων S-300 στην Κύπρο, φοβούμενο ενδεχομένως την ενίσχυση της ρωσικής στρατιωτικής παρουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Επιπρόσθετα, το φιλοϊσραηλινό λόμπι στην Ουάσινγκτον στήριξε την τουρκική κυβέρνηση σε διάφορα περιφερειακά ζητήματα (π.χ. ζήτημα υδάτων Τίγρη και Ευφράτη, κουρδικό πρόβλημα).

Η άνοδος του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης στην εξουσία άλλαξε σταδιακά τον προσανατολισμό της τουρκικής μεσανατολικής πολιτικής. Η επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού στο Ισραήλ, τον Μάιο του 2005, φάνηκε να επιβεβαιώνει το πολύ καλό επίπεδο στις διμερείς σχέσεις. Ο Ερντογάν καταδίκασε τον αντισημιτισμό και έκανε λόγο για ιρανική πυρηνική απειλή.³⁵ Το Νοέμβριο του 2007, ο Ισραηλινός πρόεδρος Σιμόν Πέρες έβγαλε πανηγυρικό λόγο στο τουρκικό κοινοβούλιο στην Άγκυρα.

Η αλλαγή πολιτικής έναντι του Ισραήλ διαφάνηκε μετά την αποχώρηση του Ερντογάν από την αίθουσα συνεδρίασης του ετήσιου Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρου στο Νταβός της Ελβετίας τον Ιανουάριο του 2009. Η πρωτοφανής αυτή κίνηση έγινε μετά από λογομαχία μεταξύ του Ταγίπ Ερντογάν και του Σιμόν Πέρες. Η απόφαση του Τούρκου ηγέτη, όμως, δεν ήταν απλά μία στιγμιαία έκρηξη οργής. Είχε προηγηθεί η αποτυχία της Άγκυρας να διαδραματίσει ένα καταλυτικό ρόλο ως διαμεσολαβητής στην ισραηλινοσυριακή διένεξη, εξέλιξη που η τουρκική ηγεσία χρέωσε στο Τελ-Αβίβ.

Η αιματηρή επέμβαση των ισραηλινών ειδικών δυνάμεων εναντίον του στολίσκου που μετέφερε ανθρωπιστική βοήθεια στη Λωρίδα της Γάζας, τον Μάιο του 2010, προκάλεσε ανεπανόρθωτη ζημιά στις διμερείς σχέσεις. Για πολλούς μήνες, με αφορμή το θάνατο οκτώ Τούρκων επιβατών, οι δύο χώρες αντάλλαζαν επιθετικές ανακοινώσεις. Η επιδείνωση στις διμερείς σχέσεις τελικά οδήγησε στην ακύρωση της συμφωνίας στρατιωτικής συνεργασίας. Το Σεπτέμβριο του 2011, μετά τη δημοσιοποίηση του πορίσματος της Ειδικής Επιτροπής του ΟΗΕ για την επίθεση στον στολίσκο, η τουρκική κυβέρνηση απέλασε τον Ισραηλινό πρέσβη και απαίτησε

³⁴ Για την τουρκοϊσραηλινή στρατιωτική συνεργασία βλ. A. Nachmani, *Turkey-Israel Strategic Partnership* (Raman Gan, Israel: The BESA Center for Strategic Studies, 1999).

³⁵ Για την επίσκεψη του Ταγίπ Ερντογάν στο Ισραήλ βλ. G. Myre, "Turkish Leader Visits Israel, Restoring Friendly Times", *New York Times*, 2 May 2005.

ανεπιτυχώς από την ισραηλινή πλευρά να ζητήσει συγγνώμη. Η ανακάλυψη κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας αποτελεί ένα νέο σημείο τριβής ανάμεσα στην Άγκυρα και το Τελ-Αβίβ. Η τουρκική κυβέρνηση έδειξε να αιφνιδιάζεται από τη ραγδαία βελτίωση των σχέσεων Κύπρου-Ισραήλ.³⁶ Η Άγκυρα φοβάται ότι η συνεργασία ανάμεσα στη Λευκωσία και το Τελ-Αβίβ δεν θα περιοριστεί στον ενεργειακό τομέα. Ήδη υπάρχουν ενδείξεις ότι η ισραηλινή πλευρά ενδιαφέρεται να επεκτείνει τη διμερή συνεργασία και στον στρατιωτικό τομέα.³⁷ Η απόφαση της ισραηλινής κυβέρνησης να εγγυηθεί την ασφάλεια των εγκαταστάσεων άντλησης φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι Ισραηλινοί αξιωματούχοι την ενέργεια: η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου είναι γι' αυτούς πρωτίστως ζήτημα εθνικής ασφάλειας.³⁸

Η επιδείνωση των σχέσεων Άγκυρας-Τελ Αβίβ δεν είναι μία συγκυριακή εξέλιξη, αλλά αποτέλεσμα των κατακλυσμιαίων αλλαγών που συντελούνται στην Τουρκία. Οι συχνές επικριτικές δηλώσεις της τουρκικής ηγεσίας εναντίον του Ισραήλ καταδεικνύουν ότι η Άγκυρα επιδιώκει μία ελεγχόμενη κρίση με το Τελ-Αβίβ, επειδή απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση του νέο-οθωμανικού οράματος είναι η εξομάλυνση των σχέσεων της Άγκυρας με τον αραβικό/μουςουλμανικό κόσμο.³⁹ Ένας “γρήγορος” τρόπος βελτίωσης των τούρκο-αραβικών και τούρκο-ιρανικών σχέσεων είναι η άσκηση δριμείας κριτικής στην ισραηλινή κυβέρνηση για την κατάσταση που επικρατεί στα παλαιστινιακά εδάφη. Η Άγκυρα εκτιμά ότι η ανατροπή των απολυταρχικών καθεστώτων στην Αίγυπτο, την Τυνησία και τη Λιβύη προσφέρει μία χρυσή ευκαιρία στην τουρκική διπλωματία να οικοδομήσει προνομιακές σχέσεις με τις ισλαμιστικές ή φιλοϊσλαμιστικές κυβερνήσεις που έχουν προκύψει ή θα προκύψουν μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Επιπρόσθετα, η επιθετική αντι-ισραηλινή ρητορική απευθύνεται στο τουρκικό εκλογικό σώμα με σκοπό την ηθική απαξίωση των Κεμαλιστών, που υπήρξαν εμπνευστές της στρατηγικής προσέγγισης με το Ισραήλ. Έτσι, ο Ερντογάν χτυπάει το σαμάρι (Ισραήλ) για να πονέσει (και) ο γάιδαρος (Κεμαλιστές).

³⁶ Βλ. A. Paul, “Cyprus-Israel: Closer Relations Create Increased Tension”, *Today's Zaman*, 21 February 2012, στην ιστοσελίδα <http://www.todayszaman.com/columnist-272128-cyprus-israel-closer-relations-create-increased-tension.html>

³⁷ Το Οκτώβρη του 2011, για παράδειγμα, ισραηλινά μαχητικά ελικόπτερα εφοδιάστηκαν στο αεροδρόμιο της Λάρνακας, ενώ το Τελ-Αβίβ ενδιαφέρεται να πωλήσει στρατιωτικό εξοπλισμό στην Εθνική Φρουρά.

³⁸ Ν. Μελέτης, “Ισραηλινή Ομπρέλα στην Κύπρο”, *Το Έθνος*, 24 Νοεμβρίου 2011.

³⁹ Βλ. E. Inbar, “Get Tough with Turkey”, *BESA Center Perspectives Paper*, no. 146, 14 July 2011.

Σε κάθε περίπτωση, είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς με ακρίβεια την εξέλιξη των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων. Είναι φανερό ότι υπάρχει ένα ψυχολογικό χάσμα μεταξύ των δύο χωρών που δημιουργεί νέα δεδομένα στην Ανατολική Μεσόγειο. Η ισραηλινή κυβέρνηση, που έδειξε να αιφνιδιάζεται από την αλλαγή που επήλθε στην τουρκική εξωτερική πολιτική, αντέδρασε στις τουρκικές επιθέσεις με τον προσφιλή της τρόπο, δηλαδή ενεργοποίηση του φιλοϊσραηλινού λόμπι στο αμερικανικό Κογκρέσο ώστε να δεχθεί πιέσεις η Άγκυρα για αλλαγή στάσης.⁴⁰

Η συγκεκριμένη στρατηγική όμως μόνο πρόσκαιρα θα συμβάλει στη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Η κυβέρνηση Ερντογάν, απαλλαγμένη από την κηδεμονία της στρατογραφειοκρατίας, έχει κατορθώσει να οικοδομήσει στενές σχέσεις με παραδοσιακούς αντιπάλους της Τουρκίας, όπως η Ρωσία, το Ιράν και μέχρι σχετικά πρόσφατα τη Συρία. Η αυξημένη αυτοπεποίθηση που αισθάνεται η Άγκυρα στο διεθνές σύστημα της επιτρέπει να “παγώσει” τις σχέσεις με το Ισραήλ.

⁴⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιστολή του Αμερικάνου βουλευτή των Δημοκρατικών Howard Bergman προς τη Χίλαρι Κλίντον, η οποία ζητούσε την καταδίκη της Τουρκίας για τη στάση της στο Κυπριακό και τις απειλές της εναντίον της Λευκωσίας. Βλ. “Turkey, Turkish Cypriots still Believe in Solution to Cyprus Issue, Says Tan”, *Today's Zaman*, 24 April 2012.

IV. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Η σύγχρονη παρουσία της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 με την αναζωπύρωση του Κυπριακού. Η έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ το 1955 και η κατασταλτική πολιτική του Λονδίνου έναντι των Ελλήνων της Κύπρου έφερε την Ανατολική Μεσόγειο στο επίκεντρο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Οι διακοινοτικές ταραχές του 1963 και ο βομβαρδισμός της Τηλλυρίας, τον Αύγουστο του 1964, οδήγησαν στην αποστολή από την κυβέρνηση Παπανδρέου της περίφημης Ελληνικής Μεραρχίας. Η αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από τη Μεγαλόνησο μετά τα γεγονότα της Κοφίνου, το Νοέμβριο του 1967, μείωσε σημαντικά την στρατιωτική παρουσία της Αθήνας στην Ανατολική Μεσόγειο. Η τουρκική εισβολή τον Ιούλιο του 1974 και η συνακόλουθη αποκατάσταση της Δημοκρατίας επιβεβαίωσαν με δραματικό τρόπο την άρρηκτη σχέση της Ελλάδας με την Ανατολική Μεσόγειο.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι σχέσεις της Ελλάδας με τις αραβικές χώρες της περιοχής ήταν πολύ φιλικές.⁴¹ Πιο συγκεκριμένα, η ελληνική διπλωματία ακολούθησε μεταπολεμικά μία ακραιφνώς φιλοαραβική πολιτική προκειμένου να διασφαλίσει την επιβίωση του πολυάριθμης ελληνικής κοινότητας στην Αίγυπτο και τις ψήφους των αραβικών χωρών στον ΟΗΕ για το Κυπριακό. Μετά τη Μεταπολίτευση, οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ και προσωπικά ο Ανδρέας Παπανδρέου επένδυσαν μεγάλο πολιτικό κεφάλαιο στην ανάπτυξη των σχέσεων με τα αραβικά καθεστώτα, ιδιαίτερα με εκείνα της Λιβύης και της Συρίας. Επιπρόσθετα, η ελληνική ηγεσία καλλιέργησε στενές σχέσεις με τον Γιασέρ Αραφάτ και την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης. Δεν είναι τυχαίο, ότι η Αθήνα αρνήθηκε για πολλά χρόνια να αναγνωρίσει *de jure* το Εβραϊκό Κράτος. Τελικά η κυβέρνηση Μητσοτάκη προέβη στη διπλωματική αναγνώριση το 1990.

Το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης ανέδειξε δυστυχώς την ανυπαρξία μίας συγκροτημένης ελληνικής πολιτικής για την Ανατολική Μεσόγειο με

⁴¹ Για την ελληνική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή βλ. Β. Κεφαλά, "Η Εξωτερική Πολιτική στη Μέση Ανατολή" στο Π. Τσάκωνας, *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μία Συνολική Προσέγγιση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2003) και J. Sakkas, "Greece, the Arab World and Israel: A Troubled Triangle in the Eastern Mediterranean", *Defensor Pacis*, vol. 20, March 2007.

προαποφασισμένους στόχους. Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια η ελληνική διπλωματία παραμένει σχεδόν απύσχα από την περιοχή,⁴² με αποτέλεσμα η εξωτερική πολιτική ορισμένων αραβικών χωρών να μετατοπίζεται προς φιλοτουρκικές θέσεις. Για παράδειγμα, η Συρία έσπασε πρώτη τον αποκλεισμό των Κατεχομένων το 2009, εγκαινιάζοντας μία πορθμειακή γραμμή ανάμεσα στο λιμάνι της Λατάκειας και την Αμμόχωστο. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για τις αραβικές χώρες εξηγείται, εν μέρει, από το μονοδιάστατο ευρωατλαντικό προσανατολισμό της ελληνικής διπλωματίας. Η μέχρι τώρα κυρίαρχη άποψη που επικρατούσε στην Αθήνα ήταν ότι, πλην της επίλυσης του Κυπριακού, δεν διακυβεύονται σημαντικά ελληνικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα δεν χρειάζεται ούτε να επιδιώξει συστηματικά τη σύσφιξη των σχέσεων της με τις χώρες της περιοχής, ούτε να παρέμβει με οποιοδήποτε τρόπο στα περιφερειακά δρώμενα.

Για μία πλειάδα λόγων, όμως, η Ελλάδα όχι μόνο δεν μπορεί να αγνοήσει την Ανατολική Μεσόγειο, αλλά είναι υποχρεωμένη να διαδραματίσει ένα πιο αποφασιστικό ρόλο στην περιοχή. Πέρα από την Κυπριακή Δημοκρατία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική διπλωματία παρουσιάζει η Αίγυπτος, η οποία αποτελεί την ηγέτιδα δύναμη του Αραβικού Κόσμου. Η συγκεκριμένη χώρα φιλοξενεί το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Αλεξάνδρειας, η ιεραποστολική δράση του οποίου στην Αφρική χαρίζει αίγλη και κύρος στον Ελληνισμό. Επίσης, εκατοντάδες ελληνικές εταιρείες δραστηριοποιούνται στην αναδυόμενη αγορά της Αιγύπτου. Οι ελληνικές επενδύσεις στην αιγυπτιακή οικονομία μόνο αμελητέες δεν είναι, αφού ανέρχονται σε περίπου 800 εκατομμύρια ευρώ.⁴³

Η Ελλάδα δεν μπορεί, λοιπόν, να παραμένει απύσχα από την Ανατολική Μεσόγειο. Η δυσμενής οικονομική συγκυρία δημιουργεί την ανάγκη διαμόρφωσης μίας “έξυπνης” πολιτικής, της οποίας πρωταρχικός στόχος πρέπει να είναι, εκτός από την αυτονόητη προστασία των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας, η ανάδειξη της Ελλάδας σε κόμβο διοχέτευσης του φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου στην ευρωπαϊκή αγορά. Με αυτόν τον τρόπο, η Αθήνα θα επανακάμψει στο διεθνές στερέωμα και θα εξισορροπήσει τον αναβαθμισμένο ρόλο της Τουρκίας στην περιοχή.

⁴² Μοναδική εξαίρεση η συμμετοχή της Ελλάδας στη διάσκεψη της Αννάπολης για τον τερματισμό της ισραηλινοπαλαιστινιακής διένεξης, το Νοέμβριο του 2007.

⁴³ “Αίγυπτος Ποιές Ελληνικές Εταιρείες Επηρεάζονται από την Κρίση”, *Το Βήμα*, 31 Ιανουαρίου 2011.

Οι ελληνοϊσραηλινές σχέσεις

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στη θεαματική βελτίωση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων που ανέδειξε τον σταθεροποιητικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Αθήνα στην ασταθή περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Μετά το 2009 έχουν πυκνώσει οι διμερείς συναντήσεις, οι οποίες συχνά συνοδεύονται από την υπογραφή συμφωνιών. Η σύσφιξη των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων έχει γίνει με τη συναίνεση των περισσότερων ελληνικών πολιτικών δυνάμεων. Τόσο η κυβέρνηση του Γεωργίου Α. Παπανδρέου, όσο και η κυβέρνηση του Λουκά Παπαδήμου προώθησαν τη συνεργασία με το Ισραήλ στον τομέα του τουρισμού και της ενέργειας. Επίσης, σημαντικά βήματα έχουν γίνει για την στενότερη συνεργασία ανάμεσα στις ελληνικές και ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις. Το Μάρτιο του 2012 διεξήχθη η αεροναυτική άσκηση με την επωνυμία “Noble Dina” στο Αιγαίο, με συμμετοχή αμερικανικών, ισραηλινών και ελληνικών δυνάμεων, ενώ τον Απρίλιο του ίδιου έτους διεξήχθη ελληνοϊσραηλινή αεροπορική άσκηση στη Θεσσαλία.

Η Αθήνα και το Τελ-Αβίβ αντιμετωπίζουν με τον ίδιο σκεπτικισμό, αλλά για διαφορετικούς λόγους, την προσπάθεια της Τουρκίας να εξελιχθεί σε ηγεμονική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Για την ελληνική πλευρά, η ισχυροποίηση της γειτονικής χώρας ενδέχεται να οδηγήσει σε κλιμάκωση των προκλήσεων στο Αιγαίο και περαιτέρω σκλήρυνση της τουρκικής στάσης στο Κυπριακό. Επιπλέον, η Αθήνα φοβάται δικαιολογημένα πιθανή πρόκληση θερμού επεισοδίου στη θαλάσσια περιοχή του Καστελόριζου που αποτελεί το νέο σημείο τριβής ανάμεσα στις δύο χώρες, λόγω της πιθανολογούμενης ύπαρξης υποθαλάσσιων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων. Για το Ισραήλ, που νιώθει απειλούμενο από το Ιράν και τους συμμάχους του (Συρία, Χεζμπολάχ, Χαμάς), η ρήξη των σχέσεων με την αναβαθμισμένη Τουρκία επιτείνει το σύνδρομο πολιορκίας που διακατέχει τη χώρα. Το Τελ-Αβίβ ανησυχεί για τους μακροχρόνιους στόχους της τουρκικής διπλωματίας στη Μέση Ανατολή, επειδή η Άγκυρα έχει προσεταιρισθεί παραδοσιακούς αντιπάλους του Ισραήλ όπως είναι το Ιράν και οι Παλαιστίνιοι.

Πέρα από τις κοινές ανησυχίες για την τουρκική εξωτερική πολιτική, Αθήνα και Τελ-Αβίβ μοιράζονται κοινά ενεργειακά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι δύο χώρες θέλουν εφαρμογή του Δικαίου της Θάλασσας, ώστε να γίνει εφικτή η εκμετάλλευση των υποθαλασσιών κοιτασμάτων. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει κόμβο διοχέτευσης του ισραηλινού αερίου στις ευρωπαϊκές αγορές.⁴⁴

⁴⁴ Χ. Λιάγγου, “Αποκλείστηκε ο Ελληνοϊταλικός Αγωγός από το Αζερικό Αέριο”, *Καθημερινή*, 21 Φεβρουαρίου 2012, σελ. 20.

Η ακύρωση κατασκευής του αγωγού πετρελαίου Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη και ο αποκλεισμός του αγωγού Interconnector Italy-Turkey-Greece (ITGI) από την υπόθεση μεταφοράς του αζερικού αερίου στην Ευρώπη έχουν υπονομεύσει σημαντικά το ρόλο της Ελλάδας ως διαμετακομιστικού ενεργειακού κέντρου στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, δεν αποκλείεται ο αγωγός ITGI να χρησιμοποιηθεί τελικά για τη διαμετακόμιση φυσικού αερίου από την Ανατολική Μεσόγειο στις ευρωπαϊκές αγορές. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνόκτητη ναυτιλία προβλέπεται να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στη μεταφορά ΥΦΑ από την Ανατολική Μεσόγειο προς τις ευρωπαϊκές αγορές.

Η ελληνοϊσραηλινή προσέγγιση φαίνεται να έχει την υποστήριξη της Ουάσινγκτον. Η κυβέρνηση Ομπάμα δείχνει προβληματισμένη από την επιμονή της Άγκυρας να διαφοροποιείται σε καίρια περιφερειακά ζητήματα ασφάλειας (π.χ. ιρανικό πυρηνικό πρόγραμμα).⁴⁵ Η αναβάθμιση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων, αν δεν αποδειχτεί τελικά συγκυριακή εξέλιξη, δύναται να δημιουργήσει νέα γεωπολιτικά δεδομένα που θα επηρεάσουν καθοριστικά τα επόμενα χρόνια τους συσχετισμούς ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο.

⁴⁵ T. G. Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", *Mediterranean Quarterly*, vol. 21, no. 4, Fall 2010.

V. Η ΙΣΡΑΗΛΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Το Εβραϊκό Κράτος παραδοσιακά αντιμετώπιζε την Ανατολική Μεσόγειο ως μία κρίσιμη δίοδο επικοινωνίας με τη Δύση. Οι αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι του 1948, 1956, 1967 και 1973 οδήγησαν τη χώρα σε γεωπολιτική απομόνωση. Προκειμένου να σπάσει την “αραβική αλυσίδα” που υπάρχει γύρω από το Ισραήλ, το Τελ-Αβίβ προσπάθησε συστηματικά να οικοδομήσει συμμαχίες με μη-αραβικές χώρες, όπως ο Λίβανος (που κατοικείται από μία ευάριθμη χριστιανική κοινότητα), το Ιράν του Σάχη και η Τουρκία.⁴⁶

Η Αραβική Άνοιξη δημιούργησε μία νέα δυναμική στη Μέση Ανατολή, αφού επέτρεψε σε ισλαμιστικά κινήματα να ανέλθουν στην εξουσία και να αμφισβητήσουν την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Η ανατροπή του καθεστώτος Μουμπάρακ, το Φεβρουάριο του 2011, έχει προβληματίσει την ισραηλινή ηγεσία. Η πολιτική αλλαγή στην Αίγυπτο είναι πιθανόν να θέσει υπό αμφισβήτηση την ισραηλινό-αιγυπτιακή συνθήκη ειρήνης του Καμπ Ντέιβιντ, η οποία είναι ακρογωνιαίος λίθος της περιφερειακής αρχιτεκτονικής ασφάλειας. Επιπρόσθετα, η διπλωματική αντιπαράθεση με την Άγκυρα, με αφορμή το θάνατο Τούρκων πολιτών στο στολίσκο που κατευθυνόταν προς τη Λωρίδα της Γάζας, έχει οδηγήσει σε έναν επαναπροσδιορισμό της ισραηλινής εξωτερικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το επιτελούμενο διπλωματικό άνοιγμα προς την Κύπρο και την Ελλάδα, λοιπόν, οφείλεται στις τεκτονικές αλλαγές που σημειώνονται στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Το γεγονός ότι οι δύο χώρες είναι μέλη της ΕΕ σημαίνει πρακτικά ότι το Ισραήλ, συνεργαζόμενο με Λευκωσία και Αθήνα, έρχεται πιο κοντά στις Βρυξέλλες. Αξίζει να σημειωθεί, ότι το Τελ-Αβίβ χρειάζεται όσο ποτέ την ευρωπαϊκή υποστήριξη στη διπλωματική διελκυστίνδα για το ιρανικό πυρηνικό πρόγραμμα. Η διακηρυγμένη πρόθεση του Ισραήλ να εμποδίσει με κάθε τρόπο την πυρηνικοποίηση του Ιράν το οδηγεί σε τροχιά σύγκρουσης με την Τεχεράνη, που συνεχίζει ακάθεκτη τη διαδικασία εμπλουτισμού ουρανίου.

⁴⁶ Για την ισραηλινή εξωτερική πολιτική βλ. R. O. Freedman, *Contemporary Israel: Domestic Politics, Foreign Policy, and Security Challenges* (Boulder, Co.:Westview Press, 2008) Z. Maoz, *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009).

Οι ισραηλινό-κυπριακές σχέσεις

Στο ισραηλινό συλλογικό υποσυνείδητο η Κύπρος έχει καταγραφεί ως τόπος μαρτυρίου και εθνικής αντίστασης. Χιλιάδες κατατρεγμένοι Εβραίοι πρόσφυγες από την Ευρώπη φυλακίστηκαν σε βρετανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, την περίοδο 1946-1949, προκειμένου να μην φθάσουν στην Παλαιστίνη. Παρά τη γεωγραφική εγγύτητα, όμως, οι σχέσεις ανάμεσα στο Ισραήλ και την Κυπριακή Δημοκρατία ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες για αρκετές δεκαετίες. Η φιλοαραβική πολιτική των κυπριακών κυβερνήσεων και οι στενές σχέσεις ανάμεσα στην Τουρκία και το Ισραήλ εξηγούν, σε μεγάλο βαθμό, την απροθυμία των δύο πλευρών να προχωρήσουν στη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, οι ισραηλινό-κυπριακές σχέσεις έπεσαν θύμα των εντάσεων που προκάλεσε η στρατιωτική συνεργασία ανάμεσα στο Τελ-Αβίβ και την Άγκυρα. Η σύλληψη δύο κατασκόπων της Μοσάντ, το Νοέμβριο του 1998, στο Ζύγι επιβεβαίωσε τους χειρότερους φόβους της Λευκωσίας για την τούρκο-ισραηλινή συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας που περιλάμβανε και ανταλλαγή πληροφοριών.

Η ισραηλινή ηγεσία αντιμετωπίζει πλέον την Κυπριακή Δημοκρατία ως δυνητικό εταίρο στους τομείς της ενέργειας και της ασφάλειας. Οι δύο χώρες έχουν υπογράψει πάνω από 30 συμφωνίες. Οι επισκέψεις του προέδρου Σιμόν Πέρες το Νοέμβριο του 2011 και του πρωθυπουργού Βενιαμίν Νετανιάχου το Φεβρουάριο του 2012 επιβεβαίωσαν το ενδιαφέρον της ισραηλινής πλευράς για σύσφιξη των διμερών σχέσεων. Αν και είναι νωρίς για να γίνουν ασφαλείς εκτιμήσεις, η σύμπλευση των κυπριακών και ισραηλινών ενεργειακών συμφερόντων μπορεί να θωρακίσει πολιτικά την Κυπριακή Δημοκρατία και να εξισορροπήσει την τουρκική επιρροή στην Ανατολική Μεσόγειο.

VI. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου μετατράπηκε σε πεδίο αντιπαλότητας ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση. Η ίδρυση του Ισραήλ το 1948 και η συνακόλουθη προσφυγοποίηση του παλαιστινιακού πληθυσμού δημιούργησαν μία μόνιμη εστία έντασης στην περιοχή. Η Κρίση του Σουέζ το 1956 είχε ως αποτέλεσμα την αποχώρηση της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας από τη Μέση Ανατολή προς όφελος των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ. Οι δύο υπερδυνάμεις επιδίωξαν τον έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου συνάπτοντας συμμαχίες με κράτη-πελάτες. Το φιλοαμερικανικό στρατόπεδο περιλάμβανε το Ισραήλ, την Ελλάδα και την Τουρκία, ενώ το φιλοσοβιετικό τη Συρία και τη Λιβύη. Ως εκ τούτου, η Μόσχα και η Ουάσινγκτον στήριξαν κυβερνήσεις και καθεστώτα (π.χ. οι ΗΠΑ τη χούντα των Συνταγματαρχών, η ΕΣΣΔ το κόμμα Μπάαθ στη Συρία) με αποκλειστικό γνώμονα την εξυπηρέτηση των εθνικών τους συμφερόντων. Η Αίγυπτος, η Κύπρος και ο Λίβανος διεκδικήθηκαν συστηματικά και από τις δύο πλευρές.

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης επηρέασε τους περιφερειακούς συσχετισμούς ισχύος προς όφελος του φιλοαμερικανικού στρατοπέδου. Αιφνιδίως, η Συρία και η Λιβύη βρέθηκαν απομονωμένες. Χωρίς τη γενναιόδωρη υποστήριξη της Μόσχας, τα καθεστώτα του Άσαντ και του Καντάφι έπρεπε να βρουν ένα νέο *modus vivendi* με τη Δύση.⁴⁷ Ωστόσο, δεν μειώθηκε ούτε στο ελάχιστο η ένταση που επικρατεί στις διακρατικές σχέσεις στην περιοχή. Οι ενδοπεριφερειακές σχέσεις, ιδιαίτερα στους τομείς της ασφάλειας και της ενέργειας, επηρεάζονται άμεσα από την πολιτική των μεγάλων δυνάμεων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Γαλλία, η Γερμανία, η Μεγάλη Βρετανία, η Ρωσία και η Κίνα επιζητούν είτε ένα ηγεμονικό είτε έναν ενισχυμένο περιφερειακό ρόλο.

⁴⁷ Πράγματι, το καθεστώς του Καντάφι αποκήρυξε την τρομοκρατία, κατέστρεψε τα χημικά όπλα που διέθετε και προσκάλεσε ξένες εταιρείες να επενδύσουν στον πετρελαϊκό τομέα της χώρας. Αντιστοίχως, το καθεστώς του Άσαντ άρχισε να κρατά αποστάσεις από παλαιστινιακές οργανώσεις και ξεκίνησε μία διαδικασία εξομάλυνσης των σχέσεων του με την Ουάσινγκτον. Για τις αμερικανό-λιβυκές σχέσεις βλ. J. Alterman, "Libya and the U.S.: The Unique Libyan Case", *Middle East Quarterly*, winter 2006. Για τις σχέσεις ΗΠΑ-Συρίας βλ. M. Yacoubian and S. Lasensky, *Dealing with Damascus: Seeking a Greater Return on U.S.-Syria Relations* (New York: Council of Foreign Affairs, 2008).

Οι Ηνωμένες Πολιτείες

Η Ουάσινγκτον θεωρεί ήδη από τη δεκαετία του 1950 την Ανατολική Μεσόγειο κρίσιμη περιοχή για τα συμφέροντα τους. Οι ΗΠΑ έχουν δεσμευτεί πολλάκις να υπερασπισθούν με κάθε μέσο το Ισραήλ, με το οποίο έχουν οικοδομήσει μία “ειδική σχέση”.⁴⁸ Η αμερικανική κυβέρνηση παρέχει μεγάλη οικονομική βοήθεια στο Τελ-Αβίβ, ενώ προμηθεύει τις ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις με στρατιωτικό εξοπλισμό τελευταίας τεχνολογίας. Το ισχυρό φιλοϊσραηλινό λόμπι στην Ουάσινγκτον έχει σχεδόν πετύχει την ταύτιση των αμερικανικών συμφερόντων με εκείνα του Ισραήλ επειδή θεωρείται ο πλέον πιστός σύμμαχος των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή.

Ακόμα, η Ουάσινγκτον παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον τις εσωτερικές εξελίξεις στην Αίγυπτο και την Τουρκία, δύο χώρες-πυλώνες για την αμερικανική διπλωματία στην Μέση Ανατολή. Μετά την αμερικανό-πνευστη ειρηνευτική συμφωνία του Καμπ Ντέιβιντ το 1979, η Αίγυπτος απολαμβάνει μίας ιδιαίτερα προνομιακής αντιμετώπισης. Η αμερικανική οικονομική βοήθεια προς το Κάιρο είναι η μεγαλύτερη στον κόσμο, μετά από εκείνη προς το Ισραήλ. Επίσης, οι ΗΠΑ στήριξαν για πολλά χρόνια το καθεστώς Μουμπάρακ, παρά την αυταρχική πολιτική του έναντι των Αιγύπτιων πολιτών. Ωστόσο, η αρχική αμφιθυμία της Ουάσινγκτον για την Αραβική Άνοιξη καταδεικνύει τον αιφνιδιασμό που υπέστη η κυβέρνηση Ομπάμα από την ταχύτητα των εξελίξεων.

Επίσης, η Ουάσινγκτον έχει καλλιεργήσει συστηματικά στενές σχέσεις με την Τουρκία. Μετά την είσοδο της στο NATO το 1952, η Τουρκία έπαιξε το ρόλο της “πλευρικής χώρας-μέλους” (flank country), η οποία αντιμετώπιζε δεκάδες σοβιετικές μεραρχίες. Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, οι αμερικανικές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν την Τουρκία σαν ένα πολιορκητικό κριό για την υπονόμηση της ρωσικής επιρροής στο λεγόμενο “εγγύς εξωτερικό” (*bliznee zarubezhe* στα ρώσικα) που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις μετασοβιετικές δημοκρατίες του Νοτίου Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.⁴⁹ Κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Τζορτζ Μπους του νεώτερου, όμως, η Τουρκία άρχισε να αυτονομείται έναντι των αμερικανικών επιλογών στη Μέση Ανατολή με αποκορύφωμα την απόφαση του τουρκικού κοινοβουλίου, το Μάρτιο του 2003,

⁴⁸ Για τις αμερικανοϊσραηλινές σχέσεις βλέπε Κ. Puschel, *U.S.-Israeli Strategic Cooperation in the Post-Cold War Era: An American Perspective* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1992) και Ε. Gilboa & Ε. Inbar, *U.S.-Israeli Relations in a New Era: Issues and Challenges after 9/11* (London: Routledge, 2009).

⁴⁹ Βλ. Β. Aras, Β., *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (London: Frank Cass, 2002), σελ. 21.

να απαγορεύσει τη διέλευση των αμερικανικών στρατευμάτων προς το Ιράκ. Στη συνέχεια, οι τούρκο-αμερικανικές σχέσεις εισήλθαν σε μία περίοδο αμοιβαίας καχυποψίας που φαίνεται να ξεπεράστηκε με την επίσκεψη του προέδρου Ομπάμα στην Άγκυρα τον Απρίλιο του 2009.⁵⁰ Σήμερα, η αμερικανική διπλωματία προσπαθεί να αποτρέψει την περαιτέρω επιδείνωση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων, ώστε να επικεντρωθεί απερίσπαστη στην αντιμετώπιση της ιρανικής πυρηνικής κρίσης.

Μετά την ανεξαρτητοποίηση της, το 1960, η Κύπρος προσέλκυσε αμέσως το αμερικανικό ενδιαφέρον. Ξεκινώντας με την αποστολή της περίφημης επιστολής Τζόνσον το 1964 και καταλήγοντας στην υποστήριξη που φαίνεται να παρείχαν στην τουρκική εισβολή το 1974, οι ΗΠΑ επιδίωξαν συστηματικά τον έλεγχο της Μεγαλονήσου που αποτελεί ένα αβύθιστο αεροπλανοφόρο στην κρίσιμη γεωπολιτικά περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Έκτοτε, η Ουάσινγκτον έχει συνδράμει στις προσπάθειες επίλυσης του κυπριακού προβλήματος τόσο αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες μέσα στον ΟΗΕ, όσο και σε διμερές επίπεδο ασκώντας πίεση στην Άγκυρα.⁵¹ Η δημοσίευση των Wiki leaks, το 2010, φανερώνει τους προβληματισμούς των Αμερικανών διπλωματών που ήταν επιφορτισμένοι με την παρακολούθηση του κυπριακού προβλήματος. Η Ουάσινγκτον βρέθηκε συχνά αντιμέτωπη, την περίοδο 2005-2008, με την πολυγλωσσία της ελληνικής και ελληνοκυπριακής πλευράς, που οφείλεται στην έλλειψη συνεννόησης μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας.⁵²

Ταυτόχρονα, η Ουάσινγκτον στηρίζει την παρουσία και τα συμφέροντα των αμερικανικών ενεργειακών εταιρειών που δραστηριοποιούνται στην Ανατολική Μεσόγειο, όπως είναι η Noble Energy. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προμηθεύονται ΥΦΑ από το Κατάρ, τη Μαλαισία, το Ομάν, την Αλγερία και το Μπρούνεϊ. Μακροπρόθεσμα, όμως, οι ΗΠΑ θα αναγκαστούν να εισάγουν μεγαλύτερες ποσότητες ΥΦΑ από τη Μέση Ανατολή, την Αφρική και τη Ρωσία για να καλύψουν τις αυξανόμενες ενεργειακές τους ανάγκες. Το κυπριακό και ισραηλινό ΥΦΑ ενδέχεται, λοιπόν, να διοχετευθεί στην αμερικανική αγορά. Δεν είναι τυχαίο, ότι ο ειδικός εντεταλμένος για

⁵⁰ Για την αμερικανική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο βλ. Π. Τσάκωνας, “Οι Στρατηγικές Προτεραιότητες της Κυβέρνησης Ομπάμα στην Ανατολική Μεσόγειο”, *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, τχ. 13-14, Ιανουάριος-Ιούνιος 2009.

⁵¹ Για παράδειγμα, το Αμερικάνικο Κογκρέσο επέβαλε το περίφημο εμπάργκο όπλων εναντίον της Τουρκίας το Φεβρουάριο του 1975.

⁵² “Οι Διαφορετικές Προσεγγίσεις Μολυβιάτη, Μπακογιάννη, Παπαδόπουλου και Χριστόφια μετά το Σχέδιο Ανάν”, *Καθημερινή*, 20 Μαρτίου 2011.

την περιφερειακή ενεργειακή συνεργασία του νεοϊδρυομένου Γραφείου Ενεργειακών Πόρων (Bureau of Energy Resources) του Στέιτ Ντιπάρτμεντ θα έχει εφεξής έδρα την αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία.⁵³

Οι ευρωπαϊκές χώρες

Από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι πιο δραστήριες στην Ανατολική Μεσόγειο είναι η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Γερμανία. Η γαλλική διπλωματία παραδοσιακά διατηρεί στενές σχέσεις με τον Λίβανο, άρα παρακολουθεί πάντα με μεγάλο ενδιαφέρον τις περιφερειακές εξελίξεις. Επιπλέον, το Παρίσι επιθυμεί την ενεργότερη ανάμειξη του στην Ανατολική Μεσόγειο ώστε να εξασφαλιστούν τα γαλλικά ενεργειακά συμφέροντα. Σε αυτή την προσπάθεια καθοριστικό ρόλο θα έχουν οι γαλλικές ένοπλες δυνάμεις. Στις 24 Ιανουαρίου του 2012, υπογράφηκε μεταξύ Γαλλίας και Κυπριακής Δημοκρατίας το πρόγραμμα αμυντικής συνεργασίας, που περιλαμβάνει και διοργάνωση κοινών ασκήσεων. Πράγματι, στις 5 Μαρτίου 2012, πραγματοποιήθηκε κοινή αεροναυτική άσκηση Γαλλίας-Κύπρου με συμμετοχή γαλλικής φρεγάτας και μονάδων της Διοίκησης Ναυτικού της Εθνικής Φρουράς.

Η Γερμανία παρέμεινε απύσχα από την Ανατολική Μεσόγειο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου. Μετά τη γερμανική ενοποίηση και την αποχώρηση των σοβιετικών/ρωσικών στρατευμάτων, το Βερολίνο άρχισε δειλά να επιδεικνύει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Η γερμανική κυβέρνηση ενδιαφέρεται πρωτίστως για την ασφάλεια του Εβραϊκού Κράτους, με το οποίο διατηρεί στενές σχέσεις. Επίσης, το Βερολίνο καλείται να προασπίσει τα συμφέροντα του γερμανικού ιδιωτικού τομέα στις αναδυόμενες αγορές της Αιγύπτου και της Τουρκίας. Η επίσκεψη της Καγκελάρια Μέρκελ στην Λευκωσία, τον Ιανουάριο του 2011, ήρθε να επιβεβαιώσει το γερμανικό ενδιαφέρον για την Κύπρο και την Ανατολική Μεσόγειο. Η δραστηριοποίηση της Γερμανίας στην περιοχή έχει και στρατιωτική διάσταση. Τον Απρίλιο του 2012, πλοία του γερμανικού πολεμικού ναυτικού πραγματοποίησαν μαζί με κυπριακές δυνάμεις άσκηση έρευνας-διάσωσης και αντιμετώπισης ασύμμετρων απειλών.⁵⁴

Η Βρετανία έχει διαδραματίσει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στα κυπριακά δρώμενα τα τελευταία 130 χρόνια, πρώτα ως αποικιακή δύναμη και στη συνέχεια ως εγγυήτρια δύναμη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η παρουσία των βρετανικών βάσεων στο

⁵³ “US Appoints Energy Officer to Nicosia to Cover the Region”, *Cyprus Mail*, 9 February 2012.

⁵⁴ “Άσκηση Κύπρου-Γερμανίας επάνω από τα Κοιτάσματα”, *DefenceNet*, 10 Απριλίου 2012 στην ιστοσελίδα http://www.defencenet.gr/defence/index.php?option=com_content&task=view&id=38902&Itemid=87

Ακρωτήρι και τη Δεκέλεια επιτρέπει στο Λονδίνο να χρησιμοποιεί το νησί σαν μία βάση εξόρμησης για την προάσπιση των βρετανικών και Νατοϊκών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή.⁵⁵ Πάντως, το Λονδίνο έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα της Λευκωσίας να εκμεταλλευθεί τα υποθαλάσσια ενεργειακά κοιτάσματα, προσδοκώντας ίσως μελλοντική συμμετοχή βρετανικών εταιρειών στον κυπριακό ενεργειακό τομέα.

Η Ρωσία

Η Ρωσία, ως διάδοχο κράτος της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, διατηρεί αυξημένο ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα στην Ανατολική Μεσόγειο για αρκετούς λόγους. Κατ' αρχήν, η Μόσχα έχει οικοδομήσει μία προνομιακή σχέση με το καθεστώς Άσαντ στη Συρία, που παραμένει ένας από τους πιο σημαντικούς αγοραστές ρωσικών οπλικών συστημάτων.⁵⁶ Επίσης, το συριακό καθεστώς έχει παραχωρήσει στο ρωσικό στόλο μία ναυτική βάση στο Ταρτούς που επιτρέπει στη Μόσχα να διατηρεί μία μόνιμη ναυτική παρουσία στην Ανατολική Μεσόγειο. Δεν είναι περίεργο, λοιπόν, που το Κρεμλίνο διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στην εξελισσόμενη συριακή κρίση. Η ρωσική ηγεσία φαίνεται να μην επιθυμεί επουδενί την επανάληψη του “λιβυκού σεναρίου” στη Συρία - δηλαδή αποχή της Μόσχας από το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και στρατιωτική επέμβαση Δυτικών χωρών.

Επιπρόσθετα, η Μόσχα έχει αναπτύξει μία στενή σχέση με την Άγκυρα, κυρίως στον τομέα του εμπορίου και της ενέργειας. Οι ρωσοτουρκικές εμπορικές συναλλαγές έφτασαν τα 40 δις δολάρια το 2008.⁵⁷ Οι τουρκικές εταιρείες σχεδόν κυριαρχούν στο ρωσικό κατασκευαστικό τομέα. Η έλευση εκατομμυρίων Ρώσων τουριστών έχει συμβάλλει σημαντικά στην άνθηση της τουρκικής τουριστικής βιομηχανίας. Επίσης, η ρωσική εταιρεία Rosoboroneport έχει πωλήσει οπλικά συστήματα στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις (π.χ. ελικόπτερα, αντιαρματικούς πυραύλους).⁵⁸

Τέλος, η Ρωσία είναι ο πιο σημαντικός προμηθευτής φυσικού αερίου για την Τουρκία, κυρίως μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Blue Stream (βλ. χάρτη 3).

⁵⁵ Για τις βρετανικές βάσεις στην Κύπρο βλ. C. Constantinou and O. P. Richmond, “The Long Mile of Empire: Power, Legitimation and the UK Bases in Cyprus”, *Mediterranean Politics*, vol. 1, no. 1, 2005.

⁵⁶ T. Grove and E. Solomon, “Russia Boosts Arms Sales to Syria Despite World Pressure”, Reuters, 21 February 2012 στην ιστοσελίδα <http://www.reuters.com/article/2012/02/21/us-syria-russia-arms-idUSTRE81K13420120221>

⁵⁷ Turkish Ministry of Foreign Affairs, “Turkey's Commercial and Economic Relations with Russian Federation”, στην ιστοσελίδα http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-russian-federation.en.mfa

⁵⁸ O. Cetinkaya, “Russia and Turkey: Military Aspects of a Joint Responsibility for the Region”, *Eurasia Critic*, July 2009, στην ιστοσελίδα <http://www.eurasiacritic.com/articles/russia-and-turkey-military-aspects-joint-responsibility-region>

Ως εκ τούτου, είναι πιθανόν η ρωσική πλευρά να αποστασιοποιηθεί από ορισμένες επιλογές της Λευκωσίας. Η απόσυρση ενδιαφέροντος της Gazprom από το δεύτερο γύρο αδειοδότησης γεωτρήσεων στην κυπριακή ΑΟΖ, το Φεβρουάριο του 2012, είναι πιθανόν να συνδέεται τόσο με το δυνητικό ρόλο της Κύπρου ως εξαγωγέα φυσικού αερίου στην Ευρώπη (εξέλιξη που θα μειώσει τον κυριαρχικό ρόλο της Ρωσίας στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου), όσο και με τη συγκατάθεση της Άγκυρας στην κατασκευή του αγωγού South Stream που θα διέρχεται από τη Μαύρη Θάλασσα (βλ. χάρτη 2).⁵⁹

Σε κάθε περίπτωση, η Μόσχα εξακολουθεί να διατηρεί πολύ καλές σχέσεις με τη Λευκωσία. Ως μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας, η Ρωσία έχει σταθερά υπερασπιστεί την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Επίσης, η ρωσική επιχειρηματική κοινότητα έχει πολύ ισχυρή παρουσία στην Κύπρο. Ο συνολικός όγκος επενδύσεων στη Ρωσία με προέλευση την Κύπρο ανήλθε στα 49 δις δολάρια το 2009.⁶⁰ Οι στενοί οικονομικοί δεσμοί ανάμεσα στις δύο χώρες, εξάλλου, επιβεβαιώθηκαν από τη χορήγηση ρωσικού δανείου 2,5 δις ευρώ στην κυπριακή κυβέρνηση το 2011, προκειμένου η Λευκωσία να μην προσφύγει στο μηχανισμό στήριξης της ΕΕ και στο ΔΝΤ για τις χρηματοδοτικές της ανάγκες.

Επιπρόσθετα, η Κύπρος παρουσιάζει ενδιαφέρον για την αμυντική πολιτική της Ρωσίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Με βάση το ρωσικό ναυτικό δόγμα, που εγκρίθηκε το 2001, το Κρεμλίνο δεσμεύτηκε να επιδιώξει μία “επαρκή ναυτική παρουσία” με σκοπό να επιτευχθεί η “πολιτικό-στρατιωτική σταθερότητα” στη Μεσόγειο.⁶¹ Η πώληση ρωσικών οπλικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας στην Εθνική Φρουρά (π.χ. άρματα T-80, ελικόπτερα Mi-35) έχει σφυρηλατήσει μία άρρηκτη αμυντική σχέση ανάμεσα στις δύο χώρες, με ότι αυτό συνεπάγεται για την άμυνα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η Κίνα

Η Κίνα είναι η τελευταία μεγάλη δύναμη που εκδήλωσε ενδιαφέρον για τα ενεργειακά δρώμενα στην Ανατολική Μεσόγειο. Τον Μάρτιο του 2012, η κινεζική κρατική εταιρεία πετρελαίου CNOOC κατέθεσε πρόταση στην κυπριακή κυβέρνηση για την κατασκευή ενός σταθμού υγροποίησης αερίου στη Μεγαλόνησο εντός τεσσάρων

⁵⁹ Δ. Αντωνίου, “Αποσύρεται η Gazprom από την Κύπρο”, *Καθημερινή*, 21 Φεβρουαρίου 2012.

⁶⁰ “Παραδοσιακή Φιλία στις Σχέσεις Ρωσίας-Κύπρου”, *Ημερησία*, 21 Ιουνίου 2010.

⁶¹ Βλ. “Morskaja doktrina Rossijskoi Federazii na period do 2020 goda” [Το ναυτικό δόγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας για την περίοδο μέχρι το 2020], 27 Ιουλίου 2001 στην ιστοσελίδα www.scrf.gov.ru/documents/34.html

χρόνων, αντί για επτά ή περισσότερα έτη που ίσως χρειαστούν άλλες ξένες εταιρείες. Η άνοδος της κινεζικής οικονομίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σταθερή τροφοδοσία της χώρας με ενεργειακούς πόρους σε συμφέρουσα τιμή. Το Πεκίνο επιθυμεί διακαώς να μειωθεί το ποσοστό του πετρελαίου στο κινεζικό ενεργειακό μείγμα, λόγω της αστάθειας που επικρατεί στην παγκόσμια πετρελαϊκή αγορά.⁶² Αντιθέτως, η τιμή του φυσικού αερίου καθορίζεται με διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη, άρα η κινεζική ηγεσία έχει μεγαλύτερα περιθώρια ελιγμών. Ακόμα, το Πεκίνο ευελπιστεί ότι η αυξημένη κατανάλωση φυσικού αερίου θα περιορίσει την κατανάλωση του ρυπογόνου άνθρακα που χρησιμοποιείται για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος στην Κίνα.

Η πρόθεση της CNOOC να δραστηριοποιηθεί για πρώτη φορά στην Ανατολική Μεσόγειο είναι πιθανόν να προκαλέσει, αργά ή γρήγορα, το ενδιαφέρον της κινεζικής διπλωματίας για το κυπριακό πρόβλημα. Η Λευκωσία οφείλει να γνωρίζει, ότι βασική αρχή της κινεζικής εξωτερικής πολιτικής είναι ο σεβασμός των υφιστάμενων συνόρων και η πάταξη των αποσχιστικών κινήσεων. Ο λόγος είναι ότι το Πεκίνο βρίσκεται αντιμέτωπο εδώ και δεκαετίες με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των τουρκογενών Ουϊγούρων και των Θιβετιανών. Εξ ορισμού, λοιπόν, οι δύο χώρες μοιράζονται τις ίδιες θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου αναφορικά με την κρατική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα. Η κινεζική ανάμειξη στην κυπριακή ενεργειακή βιομηχανία μπορεί να εξαργυρωθεί με πολύτιμη διπλωματική υποστήριξη του Πεκίνου στο μέτωπο του Κυπριακού.

⁶² Για την κινεζική ενεργειακή πολιτική βλ. R. Ebel, *China's Energy Future: The Middle Kingdom Seeks Its Place in the Sun* (Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2005) και G. Bahgat, "China's Energy Policy: Strategic Implications", *Middle East Economic Survey*, vol. 49, no. 2, 2007.

VII. Η ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Η ενεργειακή διασύνδεση μεταξύ Κύπρου και ευρωπαϊκών αγορών θα αποτελέσει, δίχως αμφιβολία, μία εξέλιξη με βαρύνουσα σημασία για το περιφερειακό σύστημα της Ανατολικής Μεσογείου. Στο μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα, ο έλεγχος των ενεργειακών πόρων έχει εξελιχθεί σε ένα από τους πιο σημαντικούς συντελεστές ισχύος. Όσες χώρες έχουν ενεργειακή αυτάρκεια και εξάγουν σημαντικές ποσότητες υδρογονανθράκων έχουν τη δυνατότητα να βελτιώσουν άρδην τη θέση τους στο διεθνές σύστημα. Μικρά κράτη, όπως το Κατάρ και η Νορβηγία, ασκούν δυσανάλογη με το πληθυσμιακό τους μέγεθος επιρροή στο διεθνές σύστημα, λόγω του ενεργειακού τους πλούτου.

Οι ναυτικές ασκήσεις που έχουν διεξαχθεί το τελευταίο διάστημα στην Ανατολική Μεσόγειο φανερώνουν την αποφασιστικότητα της Δύσης να αποτρέψει μία τουρκική δυναμική επέμβαση στα περιφερειακά ενεργειακά δρώμενα. Η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου θα αναβαθμίσει την Κύπρο μέσα στην ΕΕ σε μία δύσκολη χρονική συγκυρία για την κυπριακή οικονομία. Το κυπριακό φυσικό αέριο είναι μία πολύτιμη εναλλακτική πηγή ενέργειας για τις Βρυξέλλες. Μεσοπρόθεσμα, η παρουσία αμερικανικών και ευρωπαϊκών εταιρειών στην κυπριακή ΑΟΖ είναι πιθανόν να οδηγήσει σε αυξημένο ενδιαφέρον της Δύσης για επίλυση του Κυπριακού.

Εξάλλου, δεν είναι η πρώτη φορά που ο παράγοντας ενέργεια επηρεάζει την εξωτερική πολιτική των μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή. Η κατασκευή του αγωγού πετρελαίου Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϋχάν έχει μεγιστοποιήσει την στρατηγική σημασία της Τουρκίας ως κόμβου διοχέτευσης του πετρελαίου της Κασπίας στις αγορές της Δύσης. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ένα σημαντικό μέρος του αζερικού πετρελαίου που καταλήγει στο τουρκικό λιμάνι έχει συμβολαιοποιηθεί για αμερικανικά διυλιστήρια. Ο τουρκικός αγωγός εγγυάται θεωρητικά την απρόσκοπτη διαμετακόμιση του πετρελαίου της Κασπίας στις αγορές της Δύσης, αφού η Τουρκία είναι μέλος της Ατλαντικής Συμμαχίας και διατηρεί στενούς δεσμούς με τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Με άλλα λόγια, η Άγκυρα έχει μετατραπεί σε τοποτηρητή των δυτικών ενεργειακών συμφερόντων στην Κασπία Θάλασσα.

Η εμμονή του αγγλοαμερικανικού παράγοντα να προωθήσει το σχέδιο του Γενικού Γραμματέα Κόφιν Ανάν για την επίλυση του κυπριακού προβλήματος, την άνοιξη του 2004, παρά τις φανερές του αδυναμίες και παραλείψεις, ερμηνεύεται εν μέρει ως ανταμοιβή στις υπηρεσίες που προσφέρει το τουρκικό κράτος για την ενίσχυση της

ενεργειακής ασφάλειας της Δύσης. Η κατοχή της Βόρειας Κύπρου από τον τουρκικό στρατό συνδέεται, λοιπόν, άρρηκτα με τον έλεγχο των θαλάσσιων οδών μεταφοράς πετρελαίου που συνδέουν το Τσεϋχάν με μεγάλα λιμάνια της Δύσης. Η τουρκική ηγεσία δεν επιθυμεί σε καμία περίπτωση να απολέσει τον έλεγχο της βόρειας ακτής του νησιού και ιδιαίτερα τη χερσόνησο της Καρπασίας. Η μόνιμη διαίρεση της Κύπρου και η αναγνώριση του δικαιώματος επέμβασης της Τουρκίας στο νησί (όπως προέβλεπε το σχέδιο Ανάν) συνάδει με τα αγγλοαμερικανικά ενεργειακά συμφέροντα στην Κασπία Θάλασσα.

Το στοίχημα για τη Λευκωσία είναι να κερδηθεί αρκετός χρόνος, ώστε να παγιωθεί η παρουσία των ξένων εταιρειών στην κυπριακή ΑΟΖ. Η αντιπαράθεση Κύπρου-Τουρκίας για την εκμετάλλευση των υποθαλάσσιων κοιτασμάτων προσομοιάζει με εκείνη ανάμεσα στο Αζερμπαϊτζάν και τη Ρωσία τη δεκαετία του 1990. Τηρουμένων των αναλογιών, η κυπριακή πλευρά μπορεί να παραδειγματισθεί από την πολιτική του Μπακού έναντι της Μόσχας. Η αζερική ηγεσία προσκάλεσε αμερικανικούς και ευρωπαϊκούς ενεργειακούς κολοσσούς να αναπτύξουν τα υποθαλάσσια κοιτάσματα υδρογονανθράκων στην Κασπία Θάλασσα, παρά τις έντονες ρωσικές απειλές και στρατιωτικές προκλήσεις. Η ενεργή ανάμειξη των ξένων εταιρειών στον αζερικό τομέα της Κασπίας Θάλασσας δημιούργησε τετελεσμένα που μεγιστοποίησαν την αζερική διαπραγματευτική ισχύ έναντι της Μόσχας. Τελικά, η Ρωσία υπέγραψε με το Αζερμπαϊτζάν, το Νοέμβριο του 2001, μία συμφωνία για τη διαίρεση του πυθμένα της Κασπίας Θάλασσας που αναγνώριζε στο Μπακού το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται μονομερώς τα υποθαλάσσια κοιτάσματα.

Το μεγάλο ερώτημα είναι αν μακροπρόθεσμα η ανάπτυξη των κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο θα συνεισφέρει στην ενίσχυση της περιφερειακής ασφάλειας ή αντιθέτως θα οδηγήσει στην υπονόμευση της ειρήνης. Οι μέχρι τώρα ενδείξεις οδηγούν δυστυχώς στο συμπέρασμα ότι η εισροή ξένων κεφαλαίων για την εκμετάλλευση και τη διαμετακόμιση του φυσικού αερίου είναι πιθανόν να προκαλέσει νέες συγκρούσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Η λιβανέζικη ένοπλη οργάνωση Χεζμπολλάχ, για παράδειγμα, έχει ήδη ζητήσει από την ισραηλινή κυβέρνηση να σταματήσει την εκμετάλλευση ορισμένων κοιτασμάτων φυσικού αερίου διότι βρίσκονται στη λιβανέζικη ΑΟΖ.⁶³ Δεν πρέπει να αποκλεισθεί, λοιπόν, η περίπτωση τρομοκρατικής επίθεσης εναντίον των εγκαταστάσεων άντλησης του ισραηλινού αερίου.

⁶³ "Hezbollah Warms Israel against 'Stealing' Gas from Lebanon", *Haaretz*, 27 July 2011.

Η πιθανότητα εκδήλωσης ενός θερμού επεισοδίου μεταξύ Κύπρου και Τουρκίας ή Ισραήλ και Τουρκίας φαίνεται να είναι μικρή, χωρίς βέβαια να αποκλείεται ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Ωστόσο, ο ίδιος ο Νταβούτογλου παραδέχεται στο βιβλίο του ότι “κάθε νέα ένταση και ενδεχόμενο πολέμου που μπορεί να προκύψει στην Κύπρο θα επηρεάσει αρνητικά τη στρατηγική θέση της Τουρκίας σε ό,τι αφορά τον [ενεργειακό] άξονα Μπακού-Τσεϋχάν”.⁶⁴ Η κατασκευή και λειτουργία ενεργειακής υποδομής (π.χ. αγωγοί, διυλιστήρια) είναι μία δαπανηρή υπόθεση που προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κλίματος πολιτικής σταθερότητας. Η Άγκυρα έχει επενδύσει μεγάλο διπλωματικό κεφάλαιο στην προώθηση της Τουρκίας ως ασφαλούς ενεργειακού κόμβου. Επομένως, δεν επιθυμεί σε καμία περίπτωση την μετατροπή της Ανατολικής Μεσογείου σε εμπόλεμη ζώνη.

Δεν είναι απαραίτητο η άντληση και διαμετακόμιση του φυσικού αερίου να έχει αρνητικές συνέπειες για την περιφερειακή ασφάλεια και ειρήνη. Το αισιόδοξο σενάριο είναι τελικά τα κέρδη από την εξαγωγή ενεργειακών πόρων να συμβάλλουν στην επανένωση της Μεγαλονήσου, αφού η τουρκοκυπριακή πλευρά θα έχει ένα επιπρόσθετο κίνητρο να αποδεχθεί τις αρχές της Δικαιοδικής-Διζωνικής Ομοσπονδίας.⁶⁵ Ήδη η αμερικανική ηγεσία έχει αναφερθεί στην περίπτωση να λειτουργήσει η εκμετάλλευση του φυσικού αερίου σαν καταλύτης για την επίλυση του Κυπριακού Προβλήματος. Ο Ειδικός Απεσταλμένος του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών, Ρίτσαρντ Μορνινγκστάρ έχει αναφέρει ότι “τα έσοδα από την εκμετάλλευση του φυσικού αερίου θα πρέπει να μοιραστούν και στις δύο κοινότητες” υπονοώντας την κοινή ενεργειακή μοίρα Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.⁶⁶

Εκτός συνταρακτικού απροόπτου, είναι αλήθεια ότι τα έσοδα από την εκμετάλλευση του φυσικού αερίου θα ωφελήσουν σημαντικά την οικονομία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το κατά κεφαλή εισόδημα των Ελληνοκυπρίων αναμένεται να αυξηθεί σημαντικά, με αποτέλεσμα να μεγαλώσει το οικονομικό χάσμα με τους Τουρκοκύπριους. Σε αυτήν την περίπτωση, είναι πιθανόν οι τουρκοκυπριακή πλευρά

⁶⁴ Α. Νταβούτογλου, ο.π., σελ. 278.

⁶⁵ Για παράδειγμα, ο πρόεδρος Δημήτρης Χριστόφιας έχει ενστερνιστεί την άποψη ότι “η εκμετάλλευση των πιθανών κοιτασμάτων φυσικού αερίου μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο για επίτευξη λύσης σύντομα και ολόκληρος ο λαός, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, να επωφεληθεί από την όποια θετική εξέλιξη”. Βλέπε Δήλωση του Προέδρου της Δημοκρατίας Δημήτρη Χριστόφια μετά τη σύσκεψη για το φυσικό αέριο, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, 13 Σεπτεμβρίου 2011 στην ιστοσελίδα <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/0/CBD70BA898DC3D9DC225790A00411C0E?Opendocument>

⁶⁶ Χ. Κολώνας, “Λεκάνη Φυσικού Αερίου η Μεσόγειος”, *Το Έθνος*, 29 Μαρτίου 2012.

να ζητήσει διαμοιρασμό των κερδών. Αν δεν γίνει μία τέτοια διευθέτηση, τότε είναι πολύ πιθανόν να διευρυνθεί η ψυχική απόσταση ανάμεσα στις δύο κοινότητες, με ότι αυτό συνεπάγεται για τις προοπτικές επίλυσης του Κυπριακού. Ο γρήγορος πλουτισμός από τις εξαγωγές υδρογονανθράκων οδηγεί πολλές φορές στον εθνοκεντρισμό και τον οικονομικό εθνικισμό, αφού δημιουργεί έχοντες και μη έχοντες. Στην περίπτωση της Βόρειας Θάλασσας, για παράδειγμα, η άντληση μεγάλων ποσοτήτων πετρελαίου και φυσικού αερίου έχει ενδυναμώσει σημαντικά το σκωτσέζικο εθνικισμό και πιθανόν να οδηγήσει τελικά στην απόσχιση της Σκωτίας από τη Μεγάλη Βρετανία.⁶⁷

Επίσης, έχει γίνει λόγος για την προοπτική εξαγωγής του κυπριακού φυσικού αερίου μέσω τουρκικού εδάφους σε περίπτωση που επιλυθεί το Κυπριακό.⁶⁸ Ένα τέτοιο σενάριο θα μπορούσε να υλοποιηθεί με την κατασκευή ενός “αγωγού ειρήνης” ανάμεσα στην Κύπρο και την Τουρκία. Δεν είναι η πρώτη φορά που προτάσσεται η φιλελεύθερη άποψη ότι η ενεργειακή συνεργασία δύναται να συνεισφέρει στην επίλυση συγκρούσεων. Η κυβέρνηση Κλίντον προώθησε, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, την ιδέα κατασκευής ενός αγωγού που θα μετέφερε αζερικό πετρέλαιο διαμέσου του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και της Αρμενίας στην τουρκική αγορά.⁶⁹ Το σχέδιο ναυάγησε διότι η αρμενική πλευρά δεν ήταν τελικά διατεθειμένη να κάνει τις απαραίτητες εδαφικές παραχωρήσεις προς το Αζερμπαϊτζάν. Η γεωργιανή κυβέρνηση, υπό τον Μιχαήλ Σαακισβίλι, πρότεινε στη Μόσχα το 2004 να κατασκευαστεί ένας αγωγός πετρελαίου μέσω της αποσχισμένης δημοκρατίας της Αμπχαζίας, προκειμένου να επιτευχθεί μία λύση στη γεωργιανό-αμπχαζική σύγκρουση.⁷⁰ Η γεωργιανή πρόταση δεν έγινε αποδεκτή ούτε από τη Μόσχα ούτε από το Σοχούμι. Την ίδια κατάληξη είχε και η πρόταση κατασκευής του αγωγού φυσικού αερίου Ιράν-Πακιστάν-Ινδίας. Το 2009, η ινδική κυβέρνηση ανακοίνωσε την απόφαση της να μην συμμετάσχει στην κατασκευή του αγωγού για λόγους ασφάλειας. Σε όλες τις περιπτώσεις διαψεύστηκε, λοιπόν, η φιλελεύθερη προσέγγιση που υποστηρίζει ότι η πολιτική έπεται της οικονομίας.

⁶⁷ Βλ. G. Lee, “North Sea Oil and Scottish Nationalism”, *The Political Quarterly*, vol. 47, no. 3, July 1976.

⁶⁸ “Μόνο μέσω Τουρκίας το Αέριο Λέει η Άγκυρα, Διαψεύδουν οι Κύπριοι”, *Τα Νέα*, 21 Δεκεμβρίου 2011.

⁶⁹ Βλέπε J. L. Maresca, “A Peace Pipeline to End the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Caspian Crossroads*, vol. 1, no. 1, Winter 1995.

⁷⁰ G. Anjaparidze & C. Welt, “A Georgian-Russian Pipeline: For Peace or Profit?”, *Eurasianet.org*, 8 March 2004.

“Αγωγοί ειρήνης”

Αγωγός	Μήκος χλμ	Αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων
Αζερμπαϊτζάν-Ναγκόρνο Καραμπάχ-Αρμενίας-Τουρκίας	1,260	Αρνητικό
Ρωσίας-Αμπχαζίας-Γεωργίας	820	Αρνητικό
Ιράν-Πακιστάν-Ιράν	2,775	Αρνητικό

Αλλά και στις περιπτώσεις που κατασκευάστηκαν αγωγοί ανάμεσα σε χώρες που έχουν εδαφικές διαφορές, η διαμετακόμιση φυσικού αερίου δεν διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην επίλυση τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του αγωγού Καράτσαμπεϊ-Κομοτηνή που εγκαινιάστηκε το 2003 και μεταφέρει αζερικό φυσικό αέριο από την Τουρκία στην Ελλάδα. Η κατασκευή και η λειτουργία του συγκεκριμένου αγωγού δεν έχει περιορίσει στο ελάχιστο τη στρατιωτική ένταση στο Αιγαίο. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του αγωγού Μαγκρέμπ-Ευρώπης που μεταφέρει αλγερινό αέριο στην Ισπανία μέσω Μαρόκου. Η ισπανομαροκινή ενεργειακή συνεργασία δεν έχει ακυρώσει τις εδαφικές διεκδικήσεις του Ραμπάτ εναντίον των ισπανικών πόλεων Θέουτα και Μελίγια που βρίσκονται στη βορειοαφρικανική ακτή.

Καταληκτικά, η εκμετάλλευση και διαμετακόμιση ενεργειακών πόρων είναι πιθανόν να δημιουργήσει σε περιφερειακό επίπεδο μία αντιπαράθεση ανάμεσα στους έχοντες, οι οποίοι θα βλέπουν το βιοτικό τους επίπεδο να ανεβαίνει κατακόρυφα, και τους μη έχοντες που θα νιώθουν αποκλεισμένοι από τα ενεργειακά τεκταινόμενα. Σε αυτήν την περίπτωση, είναι λογικό να αναμένει κανείς αύξηση του διακρατικού ανταγωνισμού στην Ανατολική Μεσόγειο. Ταυτόχρονα, όμως, η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου μπορεί να διαμορφώσει ένα νέο πλέγμα αλληλεξάρτησης μεταξύ παραγωγών, διαμετακομιστών και καταναλωτών. Σε κάθε περίπτωση, η ενεργειακή συνεργασία νομοτελειακά θα καταστεί παράγοντας καθορισμού των διακρατικών και πιθανόν ενδοκρατικών σχέσεων στην περιοχή.

VIII. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, δεν υπάρχει μία ξεκάθαρη εικόνα για το μέγεθος των κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Εντούτοις, υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από πολλές εταιρείες, ανάμεσα στις οποίες και ορισμένες από τις μεγαλύτερες στον κόσμο (π.χ. Total, Petronas, Petrogaz), για συμμετοχή στο δεύτερο γύρο αδειοδοτήσεων στα 9 από τα 12 βυθοτεμάχια της κυπριακής ΑΟΖ.⁷¹ Η ανακάλυψη φυσικού αερίου στην κυπριακή ΑΟΖ είναι μία πολύ σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον του Ελληνισμού στην Ανατολική Μεσόγειο. Η εκμετάλλευση ενεργειακών πόρων είναι βέβαιο ότι θα επηρεάσει τις διακρατικές σχέσεις στο περιφερειακό υποσύστημα της Ανατολικής Μεσογείου. Πρέπει να θεωρείται βέβαιο το έντονο ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων για τα περιφερειακά τεκταινόμενα, καθώς η παγκόσμια ενεργειακή αγορά έχει εισέλθει σε μία νέα φάση αβεβαιότητας.

Η Κύπρος, ως ένα μικρό κράτος, έχει περιορισμένα περιθώρια κινήσεων έναντι της Τουρκίας που συμπεριφέρεται πλέον ως περιφερειακή δύναμη με ηγεμονικές φιλοδοξίες. Η σύναψη συμμαχιών είναι ο μόνος ενδεδειγμένος τρόπος για την κατοχύρωση των ενεργειακών συμφερόντων της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και την ανεξαρτησίας της. Η σύσφιξη των σχέσεων με το γειτονικό Ισραήλ δύναται να βελτιώσει τη διαπραγματευτική θέση της Λευκωσίας έναντι της Άγκυρας, αλλά δεν φτάνει από μόνη της. Η συμπάραταξη με την Αθήνα και η ενεργότερη ανάμειξη της ΕΕ κρίνεται απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η ανακάλυψη μεγάλων κοιτασμάτων φυσικού αερίου επαναφέρει επιτακτικά την ανάγκη χάραξης εκ μέρους της κυπριακής κυβέρνησης μίας νέας ενεργειακής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας. Γι' αυτό το λόγο προτείνονται τα εξής:

- Διοργάνωση ενημερωτικής εκστρατείας στις ΗΠΑ και σε ευρωπαϊκές χώρες σχετικά με τη στρατηγική αξία των κυπριακών κοιτασμάτων.
- Ενδυνάμωση της συνεργασίας ανάμεσα στο ελληνοαμερικανικό και φιλοϊσραηλινό λόμπι στην Ουάσινγκτον.
- Αγορά σύγχρονου αμυντικού εξοπλισμού για την καλύτερη επιτήρηση της κυπριακής ΑΟΖ. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στην αγορά παράκτιων

⁷¹ Δ. Αντωνίου, "29 Διεθνείς Εταιρείες Ζητούν Άδεια στην Κυπριακή ΑΟΖ", *Καθημερινή*, 12 Μαΐου 2012.

ραντάρ, μη επανδρωμένων αεροσκαφών, ελικοπτέρων και περιπολικών ανοικτής θάλασσας.

- Ενεργοποίηση του Ενιαίου Αμυντικού Δόγματος, ώστε η Πολεμική Αεροπορία και το Πολεμικό Ναυτικό να κάνουν πιο αισθητή την παρουσία τους στην Ανατολική Μεσόγειο.
- Η κυπριακή κυβέρνηση να παραχωρήσει ένα βυθοτεμάχιο σε ελληνικές εταιρείες ή σε κονσόρτιουμ που συμμετέχουν ελληνικές εταιρείες.
- Ίδρυση καθετοποιημένης κυπριακής εταιρείας που θα μεταφέρει και θα εμπορεύεται φυσικό αέριο τόσο εντός όσο και εκτός Κύπρου.
- Σύσταση Εθνικού Συμβουλίου Ενεργειακής Στρατηγικής με συμμετοχή κυβερνητικών αξιωματούχων, πολιτικών κομμάτων, εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου και ειδικών επιστημόνων.
- Ίδρυση Ινστιτούτου Ενεργειακής Πολιτικής στη Λευκωσία που θα παρακολουθεί τις εξελίξεις στον ενεργειακό τομέα, θα εκπαιδεύει στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, και θα συμβάλλει στην χάραξη της ενεργειακής πολιτικής.
- Την ίδρυση Τμήματος Ενεργειακών Υποθέσεων στο Υπουργείο Εξωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Falola T. & Genova A., *Η Διεθνής Πολιτική του Πετρελαίου* (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2008).
- Καραγιάννης Μ. (επιμ.) *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010).
- Κουρματζής Α., *Η Γεωπολιτική των Πετρελαίων: Η Διεθνής Οικονομία και οι Κρίσεις* (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2009).
- Φαναριώτης Π., *Ενέργεια Το Παγκόσμιο Πρόβλημα του 21^{ου} Αιώνα* (Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2009).

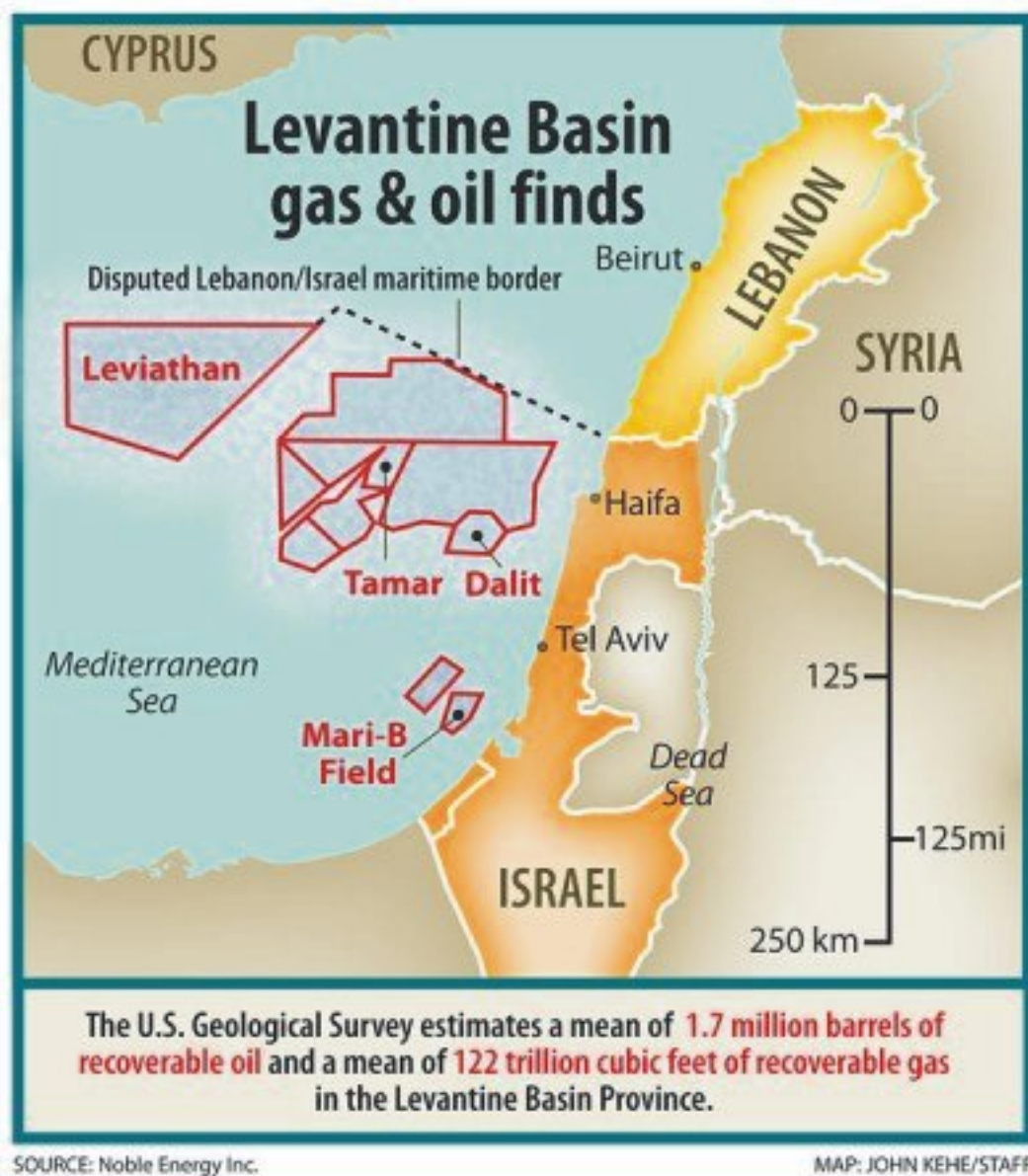
Αγγλόφωνη

- Aalto, P. (ed.), *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security* (London: Ashgate, 2008).
- Andrews-Speed, P. (ed.), *International Competition for Resources: The Role of Law, the State and Markets* (Dundee: Dundee University Press, 2008).
- Aras B., *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (London: Frank Cass, 2002).
- Bahgat G., "Israel's Energy Security: the Caspian Sea and the Middle East", *Israel Affairs*, vol. 16, no. 3, July 2010.
- British Petroleum, *Statistical Review of World energy 2008* (London: BP, 2008).
- Directorate-General for Energy and Transport, *European Energy and Transport: Trends to 2030* (Brussels: The European Commission, 2007).
- Directorate-General for Energy and Transport, *European Energy to 2020: A Scenario Approach* (Brussels: The European Commission, Spring 1996).
- Ebel R. E., *Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, 2000).
- Ebinger, C.K (ed.), *The Critical Link: Energy and National Security in the 1980s* (Cambridge, MA: Ballinger Publishing Co., 1982).
- Economides, M. and Oligney R., *The Color of Oil: The History, the Money and the Politics of the World's Biggest Business* (Katy, Texas: Round Oak Publishing Co., 2001).
- European Commission, *Towards a European strategy for the security of energy supply*, Green Paper, Brussels, 2000.
- European Commission, *European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*, Green Paper, Brussels, 2006.
- Faustmann, H., Gurel A. and Reichberg, G. M., *Cyprus Offshore Hydrocarbons: Regional Politics and Wealth Distribution* (Nicosia: PRIO Center, 2012).
- Gasteyger C., *The Future for European Energy Security* (New York: St. Martin's Press, 1985).

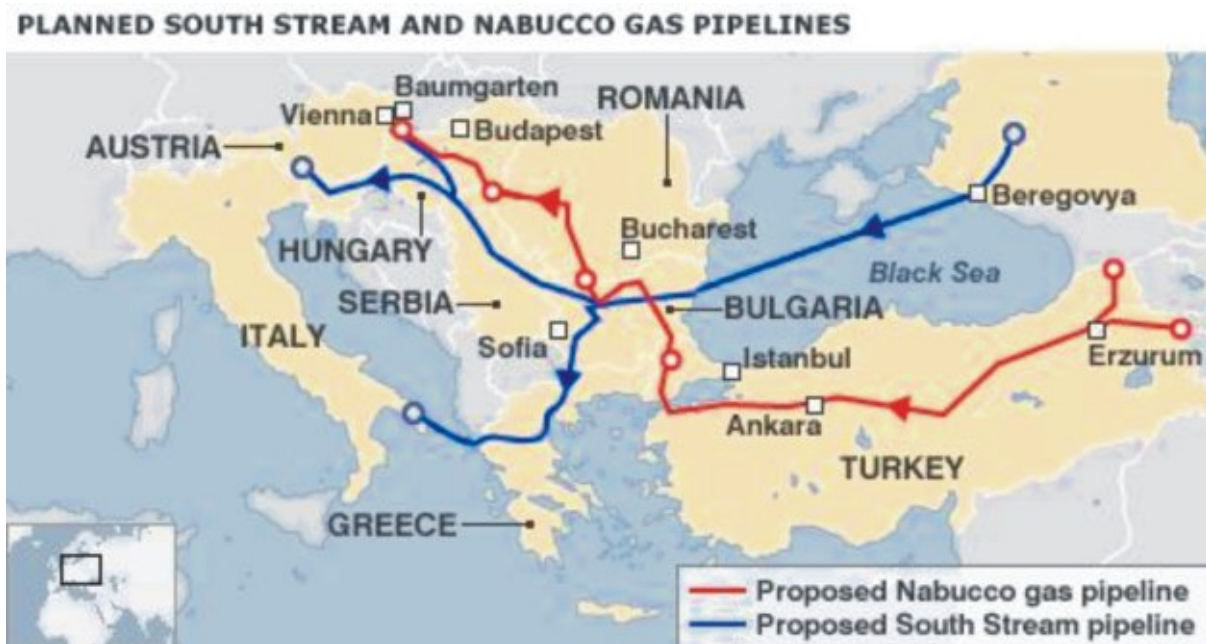
- Goodman, G. and Kristoferson, L. and Hollander, Ja. (eds), *The European Transition from Oil: Societal Impacts and Constraints on Energy Policy* (London: Academic Press, 1981).
- Gudipati M.S. & Axelrod R.S., "The European Energy Charter Treaty: Reality or Illusion?", *Energy Policy*, vol. 24, no. 6, June 1996.
- Hoffman, G., *The European Energy Challenge: East and West* (Durham: Duke University Press, 1985).
- International Energy Agency, *World Energy Outlook* (Paris: International Energy Agency, 2006).
- Karagiannis E., 'The Turkish-Georgian Partnership and the Pipeline Factor', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol. 6, no. 1, April 2004.
- Karagiannis E., *Energy and Security in the Caucasus* (London: RoutledgeCurzon, 2002).
- Klare M., *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy* (New York: Henry Holt and Company, 2008).
- Le Billon, P (ed.), *The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and Violence* (London: Frank Cass, 2005).
- Matlary, J.H., *Energy Policy in the European Union* (New York: St. Martin's Press, 1997).
- Maull H., *Europe and World Energy* (London: Butterworths, 1980).
- McGowan, F., *European Energy Policies in A Changing Environment* (Heidelberg: Physica-Verlag, 1996).
- Mommer, B., *Global Oil and Nation State* (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Nahmani A., *Israel, Turkey, and Greece: Uneasy Relations in the Eastern Mediterranean* (London: Frank Cass, 1987).
- Nation R.C., *U.S. Interests in the New Eurasia* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2007).
- Noreng O., *Crude Power: Politics and the Oil Market* (London: I.B. Tauris, 2002).
- Pascual C. & Elkind J. (eds.), *Energy Security: Economics, Politics, Strategies and Implications* (Washington, DC: The Brookings Institution, 2010).
- Shaffer B., *Energy Politics* (Philadelphia: University of Pennsylvania, 2009).
- Tayfur M.F. & Goymen K., "Decision Making in Turkish Foreign Policy: The Caspian Oil pipeline Issue", *Middle East Studies*, vol. 38, no. 2, April 2002.
- Yorke V. and Turner L., *European Interests and Gulf Oil* (London: Mansell, 1988).
- Watkins, E. (2008), "Nabucco Pipeline Sponsors Seek Supplier support", *Oil and Gas Journal*, 14 July.
- Wehnert, T. (ed.), *European Energy Futures 2030* (Berlin: Springer, 2007).
- Wenger, A., Orttung R. W. & Perovic J., *Energy and the Transformation of International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Willrich M., *Energy and World Politics* (New York: The Free Press, 1975).
- Von Geusau, F.A.M (ed.) (1975), *Energy in the European Communities*, Leyden: A.W. Sijthoff.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

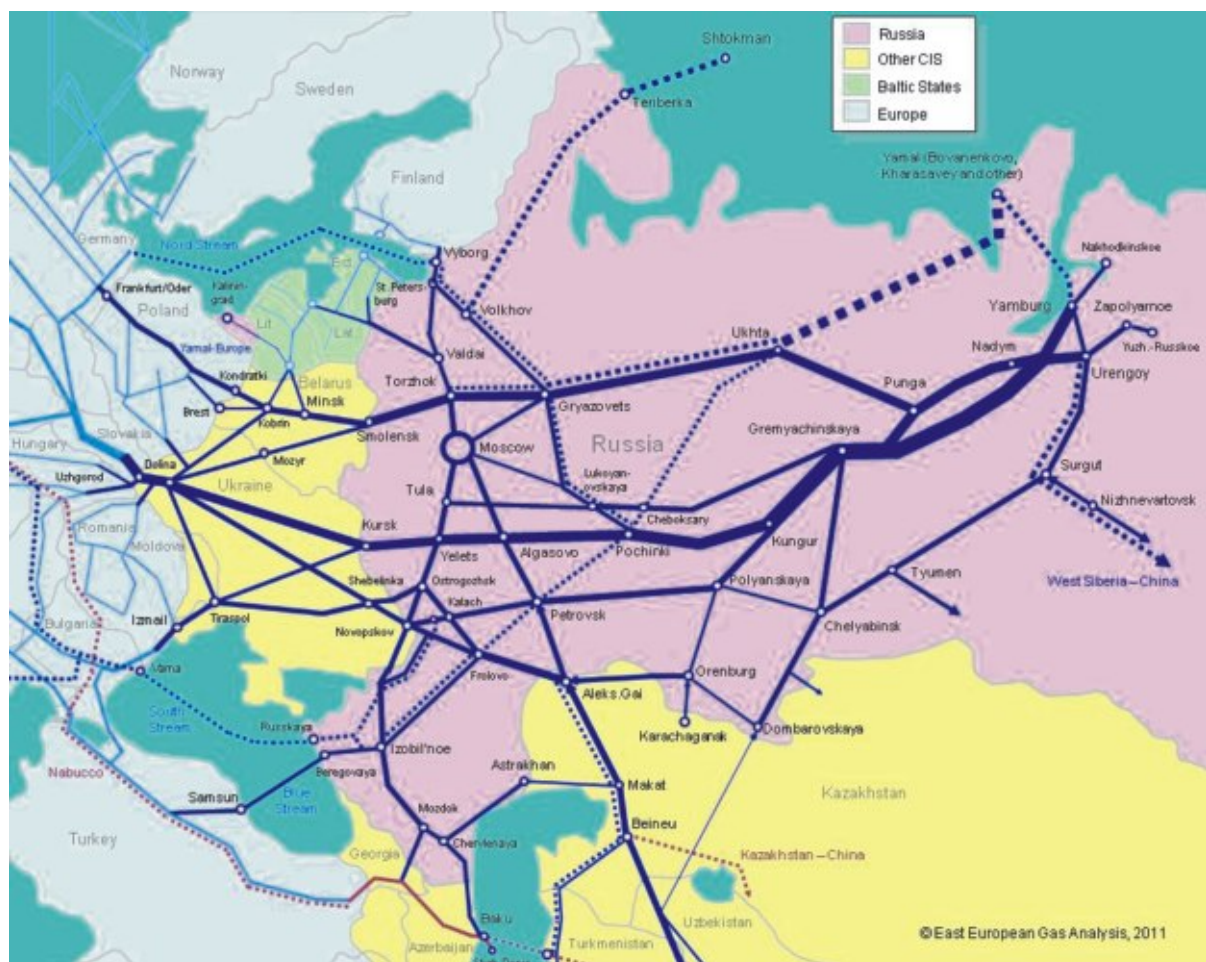
Χάρτης 1

Χάρτης 2

Χάρτης 3

ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας